

OTDK-dolgozat

2023

Szegedi Tudományegyetem

Neveléstudományi Intézet

Cigány/roma kisebbségekre vonatkozó tévhitek vizsgálata pedagógusjelöltek
körében

Examining misconceptions about Roma minorities among teacher trainees

Konzulens: Dr. Fejes József Balázs

Kézirat lezárásának dátuma: 2023.01.07.

Tartalom

Bevezetés.....	1
1. A lakosság cigány/roma kisebbségekről alkotott véleménye és előítéletei.....	3
1.1. Társadalmi távolság.....	3
1.2. Szociális dominancia orientáció	4
1.3. A tolerancia mérésének további megoldásai és eredményei	5
1.4. A toleranciát befolyásoló háttértényezők	7
2. Pedagógusok és pedagógusjelöltek cigány/roma kisebbségekről alkotott véleménye és előítéletei	8
2.1. Pedagógusok.....	8
2.2. Pedagógusjelöltek.....	9
3. A cigány/roma kisebbségek reprezentációja az oktatásban	10
4. A kulturális jellemzők és a szegénység jellemzőinek keveredése	11
5. Kutatási célok, kérdések.....	13
6. Az empirikus kutatás részletei.....	14
6.1. Minta.....	14
6.2. Méréseszközök.....	14
6.3. Adatfelvétel	17
7. Eredmények.....	17
7.1. Leíró statisztika és korreláció a toleranciát mérő kérdőívrészek esetében	17
7.2. Kulturális tévhitek, diszkriminatív helyzetek	18
7.3. Háttértényezők vizsgálata.....	27
Összegzés, következtetések, továbblépési lehetőségek.....	29
Irodalom	35

Bevezetés

A cigány/roma kisebbségek a leginkább elutasított csoportok közé tartoznak Európában, különösen Kelet-Közép Európában (Fraser, 1995; Kende et al., 2017; Ladányi, 2001; Pogány, 2006; Tileagă, 2006), akik kapcsán számos kulturális tévhit él a többségi társadalomban (pl. Kende et al., 2017; Maučec, 2013; Nariman et al., 2020; Petrova, 2003). Jelen dolgozat középpontjában e kulturális tévhitek állnak. Magyarországon is számos tévhitet vél igaznak a többségi társadalom a cigány/roma kisebbségek kapcsán. Több ilyen tévhit kapcsolódik a gyermekvállaláshoz (pl. átlagosnál magasabb gyermekszám mint kulturális jellemző), az oktatáshoz (pl. motiválatlanság mint kulturális jellemző) vagy eltérő kulturális értékekhez (pl. hagyományos családi értékek tisztelete) (pl. Fábíán & Sik, 1996; Fejes et al. 2020; Kende et al., 2017; Marián, 2009; Orosz et al. 2017; Szánthó, 2012). E tévhiteket empirikus bizonyítékok nem támasztják alá, esetleg cáfolják is, ugyanakkor gyakran olyan ismérvekről van szó, amelyek a mélyszegénységben élőkre általánosan jellemzők (e tévhitek cáfolata nem lehet célja e munkának; részletesebben magyarul pl.: Binder és Pálos, 2016; Fejes et al. 2020; Shafir és Mullainathan, 2014; Vajda és Kósa, 2005). E tévhitek lebontásához a tankönyvek sem járulnak hozzá, sőt, számos esetben inkább erősítik azokat (pl. Binder és Pálos, 2016; Terestyéni, 2005, Monitor, 2014; Orsós, 2015).

Az attitűdök többkomponensű modellje szerint az attitűdök egy affektív, viselkedési és kognitív összetevőből állnak (Eagly & Chaiken, 1995; Rosenberg & Hovland, 1960). Az affektív összetevőt, az előítéletet egy attitűdtárgyra adott érzelmi válaszként határozzák meg, és lehet pozitív vagy negatív (Maio et al., 2019). A diszkrimináció, a viselkedési összetevő, egy attitűdobjektum felé adott viselkedést ír le (Dovidio et al., 2010). A kognitív összetevőt általában sztereotípiáknak nevezik, és egy adott attitűdobjektumhoz, például egy csoporthoz és annak tagjaihoz kapcsolódó hiedelmekből és tulajdonított jellemzőkből áll (Kite és Whitley, 2016). Jelen munka elsősorban az attitűdök kognitív komponensére, a sztereotípiákra fókuszál, ugyanakkor munkánkban a sztereotípiákat tévhitekként említjük, amely megítélésünk szerint pontosabban kifejezi mondandónk. A sztereotípia kifejezés kapcsán úgy érzékeljük, hogy egy-egy ismérvek az adott csoportra történő általánosítása a hangsúlyos, míg a tévhitek esetében inkább az, hogy az általunk vizsgált nézetek gyakran ellentmondanak a tudományos eredményeknek, a kutatók körében kialakult konszenzusnak.

Tévhiteknek vagy tévképzeteknek azokat a rögzült naiv elképzeléseket nevezik, amelyek a tudomány álláspontjával nem egyeznek. A kutatási terület a gyermeki elképzelések

vizsgálatával indult, elsősorban a természettudományok területén (Korom, 1997; Nahalka, 2002), de ma már szinte minden tudományterület, témakör és életkor kapcsán találhatunk kutatásokat (magyarul pl. Fejes, 2013; Kinyó, 2005; Lilienfeld et al., 2010).

A tudományos eredmények és a kulturális tévhitek közötti ellentmondásra – adatokkal alátámasztható volta miatt – kiváló példa az a tévhit, mely szerint a cigány/roma kisebbségek elérő gyermekvállalási szokásai a közeljövőben elvezethetnek oda, hogy Magyarországon a jelenlegi többségi csoport lesz kisebbségben (lásd: Papp, 2021; Hablicsek et al., 2019).

Sok esetben a tévhitek köztudottak, de nincsenek leírva, elterjedtségüket nem vizsgálták, így a kutatásunk e tekintetben is hiánypótló lehet. Lényeges még, hogy a tévhitek egy része nem csak hazánkban jelenik meg, több külföldi munka is említést tesz a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos jellemző sztereotípiákról (Bigazzi, 2012; Kende et al., 2017; Maučec, 2013; Nariman et al., 2020; Petrova, 2003; ENAR-ERIO, é. n.).

A kulturális tévhitek összefonódnak az előítéletekkel (pl. Orosz et al. 2017, Marián, 2009; Enyedi, Fábián & Sik, 2004;), így ezek lebontása kulcsfontosságú lehet a cigány/roma kisebbségekkel szembeni tolerancia erősítésében. A tanároknak ebben kiemelkedően fontos szerepük lehet, így e tévhitek lebontását elő kell segítenie a pedagógusképzésnek. Első lépésként érdemes feltárni, hogy a jövő pedagógusai milyen kulturális tévhitekkel rendelkeznek a cigány/roma kisebbségek kapcsán. E dolgozat erre tesz kísérletet. Egyrészt azért lényeges ismernünk a pedagógusjelöltek körében elterjedt tévhiteket, hogy ezeket legyen lehetőség lebontani a képzés során. Másrészt azért, mert ennek segítségével kialakíthatunk egy közvetett képet a lakosság körében élő tévhitekről. A korábbi kutatások szerint az előítéletek és az iskolázottság összefügg (pl. Csepeli, Fábián & Sik, 1998; Faragó & Kende, 2017; Balassa, 2006), így a valóságosnál természetesen kedvezőbb képet kaphatunk csak tanárjelöltek vizsgálatával.

A kutatás célja (1) a cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek elfogadottságának vizsgálata, (2) a kulturális tévhitek és az előítéletek közötti kapcsolatok részletes feltárása, valamint (3) a tévhitek elfogadottságát befolyásoló tényezők megismerése. A kérdőíves vizsgálatban 324 tanári szakos hallgató vett részt a Szegedi Tudományegyetemről. Bogardus-skálát, Szociális dominancia orientáció skálát, rokonszenzuskálát, valamint az Igazságosság ideológiák skálát használtunk annak érdekében, hogy felmérjük a résztvevők toleranciáját. Emellett 54 Likert-skálás állítással vizsgáltuk a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos kulturális tévhiteket, valamint diszkriminatív helyzeteket.

A dolgozat elméleti háttere négy részre tagolódik. Az első fejezet a lakosságnak, a második fejezet a pedagógusoknak és pedagógusjelölteknek a cigány/roma kisebbségekről

alkotott előítéleteivel és véleményével foglalkozik. A harmadik fejezet a cigány/roma kisebbségek oktatásban való reprezentáltságát mutatja be, majd ezt követi a szakirodalmi áttekintés utolsó fejezete, amelyben a kulturális jellemzők és a szegény szubkultúrák jellemzőinek összekeverését vizsgáljuk meg. Ezekben a fejezetekben a cigány/roma kisebbségről alkotott nézeteket térképezzük fel, oly módon, hogy megjelenjenek kutatások (pl. Balassa, 2006; Marián, 2013), amelyek megmutatják a lakosság véleményét, valamint olyan tanulmányok is, amelyek célzottan a cigány/roma kisebbség reprezentáltságát mérik a közoktatásban (Orsós, 2015; Binder & Pálos, 2016), továbbá ezen részeknek a célja volt még az eddigi tanulmányokban lévő sztereotip állítások kontextusba ágyazása is.

A cigány és roma kifejezések a korábbiakban eltérő csoportokat jelöltek (l. Szuhay, 1997), így dolgozatomban jellemzően a cigány/roma kisebbségek kifejezést használok a legtöbb helyen, ugyanakkor, amennyiben a korábbi munkákban más szóhasználat (cigány vagy roma) jelenik meg, én is arra támaszkodom. Vagyis a cigány, roma és cigány/roma kifejezések jelentése e munkában megegyezik.

1. A lakosság cigány/roma kisebbségekről alkotott véleménye és előítéletei

E fejezetben az előítéletek vizsgálatának háromféle megoldását tekintjük át. Először a társadalmi távolságot mérő Bogardus-skálával végzett hazai vizsgálatokat, majd a Szociális Dominancia Orientáció skála felhasználásával végzett kutatásokat, ezt követően azokkal a felmérésekkel foglalkozunk, amelyek egyéb módokon gyűjtöttek információkat a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos véleményekről. Majd azokat a háttértényezőket mutatjuk be, amelyek az empirikus kutatások alapján kapcsolatba hozható a cigány/roma kisebbségekről kialakult előítéletekkel, véleményekkel. A szakirodalmi áttekintés részleteit, számos esetben mellékletként szerepelnek. Munkánk fő szövegébe elsősorban az összegző megállapításokat közöljük.

1.1. Társadalmi távolság

A Bogardus-skála segítségével a társadalomban jelenlévő társadalmi távolság és rejtett elutasítás mérhető. A különböző csoportoktól tartott társadalmi távolság mértékéből következtethetünk az egyes csoportok iránti attitűdökre, tehát a csoportok iránti attitűdöket vizsgálja aszerint, hogy a megkérdezettek mennyire engednék közel magukhoz a felsorolt csoportok egyes tagjait (Bogardus, 1928).

Az évek során számos különböző hazai kutatásban használták a Bogardus-skálát társadalmi távolság mérésére, azonban a kérdőívekben megjelenített csoportok nem azonosak

az egyes kutatásokban. A következőkben azokat a kutatásokat tekintjük át, amelyekben a cigány/roma kisebbségek megjelentek, a részleteket (vizsgált csoportok, minta, főbb eredmények) az 1. melléklet közli. Összegzésként megállapítható, hogy a korábbi hazai felmérésekben bármilyen csoportokkal együtt vizsgálták a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos társadalmi távolságot, e kisebbség volt a legelutasítottabb csoport, függetlenül attól, hogy kik alkották a mintát.

1.2. Szociális dominancia orientáció

A szociális dominancia orientáció bejósolja, egy személy mennyire részesíti előnyben a csoportok közötti egyenlőséget vagy egyenlőtlenséget, mennyire várja el, hogy saját csoportja domináljon más csoportok felett, illetve mennyire gondolja helyesnek, hogy a társadalomban jelenlévő csoportok hierarchikus viszonyban állnak egymással (Faragó & Kende, 2017).

Tudjuk, hogy sem a közösségi érzés, sem a tolerancia nem jellemzi a magas szociális dominancia orientációval rendelkező egyéneket (Pratto et al., 1994). Sidanius et al. (2004) kutatásában alátámasztották azt az elméletet, miszerint a szociális dominancia orientációval végzett mérések képesek bejósolni egy adott társadalmi csoporttal kapcsolatos attitűdöket. Ezek miatt arra következtethetünk, hogy a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos kutatások során valamilyen formában teret kap a szociális dominancia orientáció, mely szorosan összekapcsolható az cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos negatív vélekedések feltárásával (Faragó & Kende 2017).

Faragó és Kende (2017) kutatásukban alátámasztották azt a tényt, miszerint a SDO7 is ugyanolyan pontossággal jósolja meg a csoportközi attitűdöket, mint a szociális dominancia orientáció skála korábbi változatai. A kérdőív állításait a 2. melléklet mutatja. Alátámasztották, hogy az SDO két konstruktuma empirikusan elkülöníthető egymástól. A szociális dominancia orientáció egyik formája az SDO-D szorosan kapcsolódik azzal a fajta rasszizmussal és előítéleteséggel, amely a régimódi rasszizmusként is értelmezhető, tehát az SDO-D faktoron magas pontszámot elért egyének nyíltan elutasító attitűdjei, valamint a nyílt agresszivitása megfigyelhető a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatban. Az SDO-E ezzel ellentétben általában a zárt elutasítást jósolja be. Keresztes et al. (2015) szociális dominancia orientációs skála segítségével bizonyították a romákkal kapcsolatos nyílt és ellenséges attitűdöket is, tehát a hipotézis, miszerint a romaellenességre való hajlamot megjósolja a szociális dominancia orientáció, beigazolódott.

1.3. A tolerancia mérésének további megoldásai és eredményei

A cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos tolerancia és vélemények megismerésének egy további megoldását jelentik azok a kutatások, amelyekben a kérdezetteknek egyetértésük mértékét kell kifejezniük olyan állítások kapcsán, amelyek a cigány/roma kisebbségek kulturális jellemzőire vonatkoznak. A korábbi vizsgálatokban alkalmazott állítások az 3. mellékletben láthatók, néhány példát a 1. táblázat közöl. A következőkben összegezzük az e megközelítéssel végzett vizsgálatok főbb eredményeit.

1. táblázat. Példák az előítélet-kutatásokban a cigány/roma kisebbségek kapcsán használt állításokra

Állítások	Forrás	További használat
A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között.	Fábián & Sík (1996)	Csepeli et al. (1998) Enyedi et al. (2004)
A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.	Fábián & Sík (1996)	Csepeli et al. (1998) Enyedi et al. (2004)
A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek.	Fábián & Sík (1996)	Csepeli et al. (1998) Enyedi et al. (2004)
A cigányokat gyakran éri hátrányos megkülönböztetés a munkahelyeken.	Enyedi et al. (2004)	Marián (2009)
A zenei tehetség a romákra jellemző tulajdonság.	Enyedi et al. (2004)	Marián (2009) Szánthó (2012)
Felháborító, ha az iskolákban elkülönítik egymástól a cigány és a nem cigány tanulókat.	Enyedi et al. (2004)	Marián (2009)

Fábián és Sík (1996) kutatásában arra keresik a választ, hogy Magyarországon mely csoportokkal szemben a legnagyobb az intolerancia. Kutatásuk során a megkérdezettek (súlyozott N=988) cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos véleményét egy cigányellenesség skála segítségével mérték. A cigányellenesség skála egy olyan mérőeszköz, ami a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos állításokat tartalmaz. A válaszadók (n=947) 67 százaléka egyetért azzal a kijelentéssel miszerint „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van”. Azonban kisebb az ellenérzés, ha a kérdés áldemokratikus kontextusban van jelen („mindenkinek joga van....”), vagy ha a kijelentés interakciós szituációra utal (olyan helyek ahol a többségi társadalom találkozik a cigány/roma kisebbségekkel, pl. szórakozóhelyek). Megfigyelték azt is, hogy mivel a cigány/roma kisebbség úgynevezett underclass-ként jelenik meg Magyarországon, így a cigányokkal szembeni előítéletek keverednek a szegényekkel, munkanélküliekkel és bűnözőkkel kapcsolatos előítéletes attitűdökkel.

Csepeli et al. (1998) kutatásának célja az volt, hogy bizonyos vélemények és attitűdök elterjedtségét mérjék. A megkérdezettek közül kétszer annyian fogadják el azt a kijelentést, hogy „a cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek”, mint azt, hogy „a cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát”. Továbbá minden második megkérdezett helyesli azt az állítást miszerint „vannak még olyan szórakozóhelyek

ahová a cigányokat nem engedik be”, azonban ez némileg magasabb a 18-30 év közötti megkérdezetteknel, akik valószínűleg gyakrabban járnak szórakozóhelyekre.

Enyedi et al. (2004) kutatásában egy tizennégy kérdésből álló Likert-típusú skála segítségével mérték a cigányellenes attitűdöket. A kérdéssor negatív, pozitív és semleges állításokat tartalmazott a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatban. A kutatás eredményeként kimutatták, hogy 1994 óta csökkent a nyílt cigányellenesség, feltételezhetően amiatt, hogy a közbeszédben már nem elfogadott nyíltan diszkriminatív megjegyzéseket tenni, emiatt a cigányellenesség nyílt helyett kódolt formában van jelen a kommunikációban. Az előítéletesség csökkenése azáltal is megfigyelhető, hogy arra az állításra miszerint „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van” az évek során az egyetértők aránya 64 százalékról 53 százalékra csökkent. Többek közt azt is megfigyelték a kutatás során, hogy a fővárosban élők között alacsonyabb számban jelent meg az előítéletes gondolkodás a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatban.

Marián (2009) a többségi társadalomban jelenlévő előítéletes közbeszédet vizsgálta, így a mintát a magyarországi felnőtt lakosság képezi. A kérdőívben el kellett dönteniük, hogy a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos állításokkal mennyire értenek. A megkérdezettek szerint a cigány/roma kisebbségre jellemző, hogy lármások és hangosak, valamint az, hogy jó a zenei érzékük. A pozitív sztereotípiák jelenléte utalhat arra, hogy a magyarországi többségi társadalomban a negatív attitűdök mellett jelen van az úgynevezett romantikus cigánykép is, ami azt jelenti, hogy a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos képet pozitív kulturális különbségként értelmezzük. A megkérdezettek 35%-a sorolható a romaellenesek körébe és további 40 százalékuknak erős ellenérzései vannak a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatban. A kutatás kitért arra a problémakörre is miszerint a megkérdezettek lakóhelye is befolyásolja a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos véleményüket. Az Észak-Magyarországon élők úgy vélik, hogy Magyarországon jobb cigánynak/romának lenni, mint a környező országokban, így ez megerősíti Enyedi et al. 2004-es kutatásának azon eredményét, miszerint a lakóhelynek hatása van a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos attitűdökhöz.

Szánthó (2012) kutatásában főiskolák és egyetemista hallgatókkal készített asszociációs kísérletet, a mintában két magyarországi felsőoktatási intézmény szerepelt. A megkérdezettek erősen elutasítóak a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatban, ezt az erőteljes elutasítást a diákjai úgy fogalmazták meg, hogy „nem dolgoznak csak várják a segélyeket”.

Bernát (2010) kutatása szerint a magyarok véleménye alapján 100 cigány/roma lakosból összesen 76 kap szociális segélyt, azonban a felénél is kevesebbnek mindössze 31-nek kéne segélyt kapnia. Ez alátámasztja azt, miszerint a többségi társadalom szerint jóval többen

részesülnek szociális segélyben, mint amennyiüknek kellene, így kialakult a tévhit miszerint a cigány/roma lakosság „túlsegélyezett”.

Orosz et al. (2017) kutatásában hazai környezetben újszerű megközelítést használ, és a magyar lakosság cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos előítéletességét többek között nyílt végű kérdésekkel kívánja feltárni. A mintában 505 kitöltő válasza szerepelnek. A kérdőívben társadalmi távolságot, valamint a modern rasszizmust is mérték. A modern rasszizmus mérésénél a válaszadóknak egy 1-től 5-ig terjedő skálán kellett eldönteniük, hogy egyetértene-e a cigány/roma kisebbségre vonatkozó állításokkal. A kérdőívben a válaszadóknak a saját családjukban hallottak alapján kellett leírniuk olyan sztereotípiákat, melyeket ők igaznak vélnek a cigány/roma kisebbségre. A kérdőívben szereplő kategóriákat, százalékos értékeket és példa mondatokat a 2. táblázat közöli.

2. táblázat. Orosz et al. (2017) kutatásának eredményei példákkal

Kategória	%	Példák
Negatív sztereotípiák	76,1	<i>Bűnözők.</i> <i>Nem akarnak dolgozni.</i>
Fenyegetettség	26,7	<i>A legtöbb cigány család segélyekből és a családi pótlékból él, mert nem akarnak dolgozni.</i> <i>Néhány év múlva a cigány/roma kisebbség többségben lesz Magyarországon.</i> <i>A cigányok száma jobban növekedik, mint a többségi társadalomé.</i>
Dehumanizáció	15,7	<i>A legtöbbjük gátlástalan, erkölcstelen, tanulatlan gazember.</i> <i>A cigányok primitívek.</i> <i>A cigányok nem emberek.</i>
Egyértelmű diszkrimináció	8,3	<i>Ki kellene utasítani őket az országból.</i>
Különböző társadalmi értékek	4,4	<i>A cigányok nagyon ragaszkodnak a saját kultúrájukhoz.</i> <i>Más a kultúrájuk, nem tisztelik a magántulajdont.</i>
A magyar társadalomba való beilleszkedéssel kapcsolatos problémák	5,1	<i>Nem tudnak és nem akarnak beilleszkedni a magyar társadalomba.</i> <i>Képtelenek alkalmazkodni.</i>
Nem volt semmi negatív, amint el tudna mondani a cigány/roma kisebbségről	13,9	<i>A családomban mi nem beszélünk ilyenekről, inkább más témákat választunk.</i>
Olyan negatív válaszok, amik a fenti csoportok egyikébe sem tartoznak	13,1	<i>Ravaszok.</i> <i>Söpredékek (csirkefogók).</i>

1.4. A toleranciát befolyásoló háttértényezők

Kutatásunk szempontjából lényeges, hogy melyek azok a háttértényezők, amelyek szerepet játszanak a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos vélemények alakulásában. Ennek érdekében áttekintettük a vonatkozó – korábban ismertetett – kutatásokat azon szempont szerint is, hogy összegyűjthessük e tényezőket. Az áttekintés eredményét a 4. melléklet közli. Eredményeink szerint több kutatás által megerősítve különösen meghatározó tényező a iskolázottság. A kutatásokból kiderül, hogy az iskolai végzettség, a lakóhely típusa és a nem is befolyásoló tényező az előítéletek kapcsán.

Háttértényezőként a kérdőívünkben megjelent még a vallás is, mivel annak fontosságát több angol nyelven írott szakirodalom is megerősíti. A vallás és az előítéletek között a legtöbb esetben megfigyelhető összefüggés, ami úgy értelmezhető, hogy a vallás egyszerre képes csökkenteni és súlyosbítani az előítéleteket. Fontos megérteni azt, hogy a vallás nem feltétlen jár együtt antipátiával, mivel az emberek nem feltétlenül vannak tudatában annak, hogy saját előítéleteiket meghatározhatják bizonyos vallási tanítások (Hunsberger & Jackson, 2005).

2. Pedagógusok és pedagógusjelöltek cigány/roma kisebbségekről alkotott véleménye és előítéletei

E fejezet áttekinti azokat a korábbi hazai kutatásokat, amelyekben a pedagógusok vagy pedagógusjelöltek véleményét vagy előítéleteit empirikusan vizsgálták a cigány/roma kisebbségek, elsősorban a cigány/roma tanulók kapcsán. Elsőként a pedagógusokra, majd a pedagógusjelöltekre fókuszáló vizsgálatok ismertetése következik.

2.1. Pedagógusok

Bordács (2001) kutatásának fő kérdése a roma gyermekeket tanító pedagógusok előítéletessége volt, továbbá vizsgálja még az összefüggést a pedagógusok előítéletessége és a településtípusok között, az általános előítéletesség és a cigányság felé irányuló előítéletesség kapcsolatát. Három különböző méretű településen, három iskola 20-20 pedagógusa vett részt a kérdőíves attitűdvizsgálatban. Az eredmények közepes előítéletességet mutattak, azonban az is megmutatkozott, hogy a pedagógusok a számítanak a roma diákok sikertelenségére (Pygmalion effektus). Eredményként értelmezhető, hogy minél kisebb a település annál előítéletesebben gondolkodnak az ottani iskolákban tanító pedagógusok, valamint kiderült az is, hogy a férfi tanárok szignifikánsan előítéletesebbek, mint női kollégáik.

Liskó (2007) interjúkon alapuló kutatása a tanárok a cigány/roma tanulókkal kapcsolatos attitűdjét vizsgálta. Annak ellenére, hogy a pedagógusok többsége szerint az iskolai sikertelenség mögött kulturális jellemzők állnak a cigány/roma kisebbségi tanulók esetében, vannak pedagógusok, akik szerint a hangsúly nem azon van, hogy a gyermek roma származású-e, hanem azon, hogy milyen családi háttérrel rendelkezik. Azonban megjelentek olyan tipikus tévhitek is, melyek például a gyermekek számára, valamint a szülők szerepére irányultak, mivel sok esetben a tanárok nem tudják megkülönböztetni a cigány/roma kisebbség kultúráját a szegénységi kultúrától, mivel a bennük élő tévképzeteket a tanárképzés nem bontotta le, ezt támasztja alá Nagy (2000) kutatása is. Továbbá Péter (2005) és Rayman (2015) kutatása is megerősíti azt a feltevést miszerint a pedagógusok körében jelen van a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos előítéletesség, amely gyakran negatív tapasztalatokon alapul.

Kisfalusi et al. (2021) kutatásában bemutatják a magyar általános iskolák osztályzási rendszerét és a roma tanulókat érő hátrányos megkülönböztetést. A tanulmány során a kutatók a roma kisebbségről gyűjtött adatokat, egy 2010-es kutatás kérdőívét és egy 2014-ben készült kutatást használták. A 2010-es kérdőíves kutatásban 75 város 82 általános iskolája vett részt, a 2014-ben publikált kutatásban pedig 28 település 34 iskolájának összesen 1054 diákja vett részt. A kutatás eredménye alátámasztotta a feltételezést és a korábbi kutatások eredményét, miszerint a roma tanulók átlagban alacsonyabb értékelést kapnak, mint a nem roma iskolatársaik. Az eredményt standardizált tesztek alapján állapították meg, aminél a tesztponszámokat és releváns kovariánsokat vettek figyelembe.

Összegzésként elmondható, hogy a pedagógusok közt is jelen vannak a társadalomban élő tévhitek, amelyeknek alapjául szolgál az, hogy a szegénységi kultúra nem különül el a cigány/roma kisebbség kultúrájától.

2.2. Pedagógusjelöltek

Szabó és Horváth (1995) kutatásának fő célja bemutatni a tanítóképző főiskolások elképzeléseit a kisebbséggel létesíthető kapcsolatokról. A kérdőíves kutatás helyszíne egy tanítóképző főiskola volt. A kérdőívet összesen 500 főiskolás hallgató töltötte ki. Az eredmények azt mutatták, hogy a kérdőívet kitöltő diákok azok a kisebbségi csoportba tartozó gyermekek felé mutatnak rokonszenvet, akik a Kárpát-medencéből származnak, azaz osztoznak a kultúrában, valamint beszélik a magyar nyelvet, azonban a leendő óvodapedagógusok több mint egyharmada tartja ellenszenvesnek a cigányokat.

Vásárhelyi (2004) kutatása kérdőívvel vizsgálta a kirekesztő attitűdöket leendő történelemtanárok körében. A kérdezettek kétharmada szerint romák többsége nem rendes ember, valamint a pedagógushallgatók egyharmada szerint a cigányságban a bűnözésre való hajlam genetikusan adottság. További eredmény az, hogy a megkérdezett hallgatók mindössze 39 százalékuk képviselt demokratikus, antirasszista álláspontot.

Géczi és munkatársai (2002) kutatásukban azt vizsgálják, hogy a pedagógusjelöltek milyen szerepe lehet a romák oktatásában, valamint a romákkal kapcsolatos tudás terjesztésében. A kutatáshoz használt kérdőívet a Pécsi Tudományegyetem tanárszakos hallgatói töltötték ki, a kérdőívek közül 316 véletlenszerűen kiválasztott hallgató válaszait vizsgálták. A kutatás eredménye azt mutatja, hogy a pedagógusjelöltek több mint felének a romákról alkotott képét a személyes tapasztalatok befolyásolják, de befolyásoló tényezőként szerepelt még a család, valamint a média is. Összességében a megkérdezett tanárszakos

hallgatók problematikusnak érzékelik a romák oktatását és a probléma megoldására nem érzik készen magukat.

A pedagógusjelöltek körében végzett kutatások bemutatják, hogy a tanárképzésben résztvevők körében is megjelenik az előítéletesség a cigány/roma kisebbség kapcsán, valamint a kutatások azt is megmutatták, hogy általában a kisebbségek közül a cigány/roma kisebbségi csoportot tartják a legellenszenvesebbnek. A romákról alkotott kép a pedagógusjelöltek többségénél a személyes tapasztalatok által jön létre, ami sokszor negatív attitűdöt vált ki a leendő pedagógusokból.

3. A cigány/roma kisebbségek reprezentációja az oktatásban

Az alábbi a fejezet áttekinti a cigány/roma kisebbségek reprezentációját a hazai kerettantervben és a tankönyvekben. Néhány korábbi vizsgálatban a cigány/roma kisebbségek reprezentációját vizsgálták hazai tankönyvekben és kerettantervekben, mivel a tantervi szabályozás és ennek nyomán a tankönyvek is folyamatosan változnak csak a legutóbbi két legnagyobb kutatás bemutatását tesszük meg.

Orsós (2015) kutatásában a tartalomhordozókban, azaz a tankönyvekben vizsgálja a cigány/roma kisebbség megjelenését. A vizsgálat során komplex módon több tárgyat felölelően összesen 258 db tankönyvet elemeztek. Eredményként azt kapták, hogy a kép, ami a magyarországi tankönyvekből kirajzolódott egyáltalán nem megnyugtató, mivel a romológiai ismertekre vonatkozó részek több szempontból átdolgozásra és kiegészítésre szorulnak. Kiemelik azt is, hogy a cigány/roma kisebbség csupán a problémák elszenvedőjeként jelenik meg, ami az előítéletek növekedéséhez is vezethet.

Binder és Pálos (2016) kutatásában a kerettantervben és a kísérleti tankönyvekben vizsgálják a cigány/roma kisebbségek reprezentációját. A kerettanterv vizsgálata azért volt kiemelkedően fontos a kutatásban, mert az kijelöli a tankönyvek tartalmát és meghatározza a kimeneti célokat. A kutatás eredményeként elmondható, hogy a kerettanterv szövegei nem tartalmaznak semmiféle sztereotípiát a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatban, valamint nem gyűlöletkeltésre alkalmas tartalmak sincsenek jelen, azonban a kimeneti követelményekben nem jelenik meg olyan tudás, ami a cigány/roma kisebbséghez köthető.

Binder és Pálos (2016) kutatásában a cigány/roma kisebbség reprezentáltságát vizsgálja a magyarországi a kísérleti tankönyvekben és munkafüzetekben. Eredményként megállapítható, hogy a romantikus cigánykép megjelenése gyakorivá vált a tankönyvekben, valamint a romológiai megállapítások nem minden esetben helytállóak a kurrens társadalomtudományos szakirodalom tükrében, valamint a tankönyvek és munkafüzetek nem

segítik a cigány/roma kisebbség történelmének és kultúrájának részletes és árnyalt megismerését. Tipikus hibaként megjelentek a sztereotip gondolkodásmódot erősítő mondatok is, mint például a „minden cigánynak vérében van a zene”, „a hazai romák zöme kétnyelvű: vagyis a magyar mellett a saját anyanyelvüket beszélik, a cigány nyelv valamelyik változatát”.

Korábban hasonló megállapításokra jutott Terestyéni aki a középiskolai történelem- és társadalomismeret -tankönyvek romákkal kapcsolatos tartalmait vizsgálja, valamint a Monitor csoport, akik az általános- és középiskolai tankönyvekben vizsgálják a cigányság reprezentáltságát (Terestyéni, 2005).

4. A kulturális jellemzők és a szegénység jellemzőinek keveredése

A cigány/roma kisebbségről kialakult negatív kép vélhetően összemosódik a nehéz szociális helyzettel, így a szegény szubkulturákra jellemző viselkedésformák és életstratégiák a többségi társadalom szemében kulturális jellemzőkként tűnnek fel. Az e pontban összefoglalt kutatások e problémakört járják körbe.

Bernát (2009) kutatása bemutatja a társadalomban kialakított képet a társadalmi integrációról. A mintában a 2009. évi *Eurobarometer* adatfelvétele szerepel, amelyben 27 EU-tagállam vett részt. A magyar lakosság szerint a roma családok „túlsegélyezettek”, ez a kijelentés a romák szociális helyzetével kapcsolatos ellenérzésre utal. Továbbá az a kijelentés miszerint a „bűnözés a cigányok vérében van” továbbá erősödik az a kép miszerint a magyar lakosoknak a romákkal kapcsolatos ellenérzései sztereotip gondolkodásformává alakultak. Fábíán & Sik (1996) kutatásukkal alátámasztották, hogy mivel a cigány/roma kisebbség Magyarországon underclass-ként jelenik meg, a cigányokkal szembeni előítéletek keverednek a szegényekkel, munkanélküliekkel és bűnözőkkel kapcsolatos előítéletes attitűdökkel.

Fejes és munkatársai (2020) összefoglalják azokat a kutatásokat, amelyek az oktatás kapcsán a cigány/roma és többségi tanulók lehetséges különbségeit vizsgálja. A vizsgálatok általános tanulsága, hogy a családi háttérben megmutatkozó különbségek magyarázatot adnak a cigány/roma és többségi tanulók feltárt különbségeire. Az empirikus munkák közül a Kertesi és Kézdi (2012) szerzőpáros kutatása a legfontosabb a felhasznált adatforrások széleskörűsége miatt. Kertesi és Kézdi (2012) az országos kompetenciamérésen elért szövegértés- és matematikateljesítményt befolyásoló tényezőket vizsgálta, és azt az eredményt kapta, hogy leginkább az otthoni környezetre és az alacsonyabb minőségű oktatásra (szegregáció) vezethető vissza a cigány/roma kisebbségű gyermekek oktatási sikertelensége. Ennek ellenére a szegregáció az oktatási minőség romlására gyakorolt hatása a pedagógusok körében kevésbé ismert (Fejes, 2018), ami szintén befolyásolhatja a roma/cigány kisebbségi gyermekek

oktatását, hiszen a pedagógusok az osztálytermekben gyakran kulturális jellemzőnek tekintik az iskolai sikertelenséget. A munka kiemeli azt is, hogy az iskolai sikertelenség egyik háttére azonban a mélyszegénység kultúrája, mivel a cigány/roma kisebbség nagy része mélyszegénységben él, így a szegénységi kultúra kulturális sajátosságnak tűnhetnek. Továbbá azt is fontos megemlíteni, hogy nem kognitív területen sem találtak semmilyen eltérést a roma és nem roma tanulók között (Kiss & Szabó, 2022). Ugyanakkor a hátrányos helyzetű tanulók nem kognitív készségei vélhetően elmaradnak előnyösebb helyzetben lévő társaikétól (Kasik et al., 2018), így minden bizonnyal e tekintetben is az a helyzet, hogy a szegénység valamely jellemzőjét a cigány/roma kisebbség jellemzőjeként dekódolja a társadalom.

A válaszadók úgy gondolják, hogy a média a cigány/roma kisebbséget jellemzően hátrányosabb helyzetben lévő emberként (szegény, állami gondozott) vagy deviánsként (bűnöző) jeleníti meg. Ez megegyezik a médiareprezentációt a médiatartalom elemzés eszközeivel vizsgáló kutatások eredményeivel (Messing & Bernáth 1998, 2001, 2012, Messing 2003, 2004, Ligeti 2007, Terestyéni 2004). Csurgó és Rácz (2012) reprezentatív kérdőíves kutatásában, amiben 187 férfi és 213 nő vett részt, a lakosság véleményét mérték a cigány/roma kisebbség médiában való megjelenése kapcsán. A megkérdezett véleménye alapján a cigány/roma kisebbség médiában való szereplése jelentős szerepet játszhat a diszkrimináció csökkentésében, azonban a legtöbben a cigány/roma kisebbségi celebek és a politikusok megjelenéséről nyilatkoztak negatívan. A legtöbben (67,5%) azt gondolják, hogy a roma/cigány kisebbséget megjelenítő tehetségkutató műsoroknak lehet a legnagyobb szerepe a romák elleni diszkrimináció csökkentésében, vagy megszüntetésében.

Vajda és Kósa (2005) kutatásában leírja, hogy a szegények, valamint az etnikai kisebbségek jelentős része a városok gettósított részeiben élnek, ahol többnyire nem találkoznak a lakókörnyezetükön kívül élőkkel. Párhuzam vonható az alföldön élő cigány gyerekek és a Chicagóban élő gettóban lakó gyerekek között, abban a tekintetben, hogy elmondások szerint egyik csoport sem találkozik senkivel, aki nem az ő lakóövezetükben él vagy akinek lenne például rendes munkája. A kutatók megállapították, hogy a szegénységi kultúra országhatárokon átnyúlik, így nem számít, hogy Mexikói kisváros szegény lakóiról, Amerika gettós városrészeiben élőkről, vagy az Alföldön lakó cigány/roma kisebbségről beszélünk, így ez bizonyítékkal szolgálhat arra, hogy a hasonló társadalmi feltételek generálják ezen szubkultúrák létrejöttét és nem pedig az egyes népcsoportok önálló kultúrájáról beszélünk. Több olyan viselkedésformáról is beszámoltak, ami a szegénységi kultúrát jellemzi. Ilyen viselkedésformák közé sorolták az alábbiakat: korán megkötött házasság/élettársi kapcsolat, alázatos megbecsülése a család férfi tagjának, magas gyermekszám, tekintélytisztelt a

gyermeknevelésben, a szegénység öröklődése, valamint néhány kutatás a családon belüli erőszak gyakoribb megjelenéséről is beszámol.

5. Kutatási célok, kérdések

A korábbi kutatások szerint a cigány/roma kisebbségek kapcsán különösen erősek az előítéletek hazánkban, és számos kulturális sztereotípiát, tévhit él (pl. Fejes et al. 2020; Orosz et al. 2017; Fábíán & Sik, 1996; Marián, 2009; Szánthó, 2012). Ezek forrása lehet egyrészt, hogy a hazai tananyagban és médiában Magyarország legnagyobb kisebbségei alig jelennek meg, illetve, ha mégis, akkor az elérhető információk számos esetben tovább erősítik a sztereotípiákat, tévhiteket (pl. Binder & Pálos, 2016; Messing & Bernáth 1998, 2001, 2012, Messing 2003, 2004, Ligeti 2007, Terestyéni 2004). Másrészt, úgy tűnik, hogy a szegény szubkultúrák jellemzőit gyakran a cigány/roma kisebbségek kulturális jellemzőiként értelmezi a közvélemény (pl. Marián, 2009; Bernát, 2009).

A cigány/roma kisebbségekkel szembeni előítéletek feltárásában a hazai vizsgálatok gyakran alkalmaznak olyan állításokat, amelyek – jellemzően negatív töltetű – kulturális tévhiteket tartalmaznak. Ugyanakkor e megoldás kapcsán is megfogalmazható, hogy nem egyértelmű, hogy e kulturális tévhitek az előítéletek indikátoraiként alkalmazhatók-e, mivel a kulturális sztereotípiák és az előítéletek kapcsolatát a korábbi kutatások nem ellenőrizték. Egyrészt elképzelhető, hogy a hiteles információforrások hiányában (tananyag, média) egyes tévhitekkel a cigány/roma kisebbségek iránt pozitív attitűddel rendelkezők is jellemezhetők. Emellett bizonyos tévhitek vélhetően erős összefüggést mutatnak az előítéletekkel (Orosz et al., 2017).

A kutatás célja a cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek elfogadottságának vizsgálata, a kulturális tévhitek és az előítéletek közötti kapcsolatok részletes feltárása, valamint a tévhitek elfogadottságát befolyásoló demográfia tényezők megismerése. E kapcsolat vizsgálata egyrészt segíthet azonosítani azokat a tévhiteket, amelyek lebontása hozzájárulhat az előítéletek mérsékléséhez. Másrészt módszertani jelentősége is van a kapcsolatok feltárásának: a jövőben megalapozottan használhatók bizonyos tévhitek az előítéletek mérésére. Kutatási kérdéseink a következők:

1. Melyek azok a cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek, amelyek széles körben elterjedtek?
2. Milyen kapcsolatban állnak a cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek az előítéletek bizonyos indikátoraival, így a társadalmi távolsággal és a szociális dominanciával?

3. Milyen háttértényezőkkel hozhatók összefüggésbe a cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek?

A cigány/roma kisebbségek kapcsán elsősorban a hazai felnőtt lakosság körében végeztek felméréseket. Ezek eredményei arról tanúskodnak, hogy a cigány/roma kisebbségek a legkevésbé elfogadott csoport a magyar lakosság körében (pl. Faragó & Kende, 2017, Csepeli et al., 1998). A pedagógusokkal és pedagógusjelöltekkel végzett vizsgálatok alapján csak korlátozott következtetések levonása lehetséges, de ezek ugyancsak arra utalnak, hogy az előítéletek, tévhitek körükben is jelen vannak, illetve nem érzik magukat felkészítve a cigány/roma kisebbségekhez tartozó gyermekek fejlődésének segítésére.

Jelen munka a pedagógusjelöltekre fókuszál, mivel úgy véljük, szerepük kiemelkedő e témakörben. Egyrésztől azért, mert a cigány/roma kisebbségekre vonatkozó véleményük, ismereteik közvetlenül befolyásolhatják e kisebbségekhez tartozó tanulók segítését. Másrésztől azért, mert a felkészült pedagógusok a többi tanuló, ezen keresztül a jövő generációi számára nyújthatnak megfelelő ismereteket a cigány/roma kisebbségekről, hozzájárulva ezzel az előítéletek lebontásához, mind a közvetlen környezetükben, mind társadalmi szinten.

6. Az empirikus kutatás részletei

6.1. Minta

Összesen 324 fő töltötte ki a kérdőívet, a kitöltők közül 5 fő cigány/roma kisebbségekhez tartozónak vallotta magát. Az ő válaszaikat kizártuk a további elemzéseinkből, így az elemzett minta elemszáma 319 fő. A válaszadók között a nők aránya 61%. A válaszadók átlag életkora 21,63 év (min. kor = 18; max. kor = 36; SD = 2,73 év). Település jellege szerint mintánk a következőképp oszlik meg: a budapestiek aránya 4%, a megyeszékhelyen élők aránya 32%, egyéb városokban élők aránya 44%, valamint a községben vagy falun élő kitöltők aránya 18% volt. A kérdőívben a kutatásban résztvevő tanárszakos hallgatóktól megkérdeztük az édesanyjuk legmagasabb iskolai végzettségét is mely a következőképpen oszlik meg: legfeljebb általános iskola = 3,7%, szakiskolai végzettség érettségi nélkül = 15,7%, érettségi = 33,6%, főiskola/alapszakos diploma = 29,9%, egyetemi/mesterszakos diploma = 16,7%, Phd fokozat = 0,3%.

6.2. Mérőeszközök

Jelen tanulmány a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos tévhiteket tárgyalja, így a kérdőív fókuszában a cigány/roma kisebbséggel kapcsolatos előítéletek mérése áll, azonban a

válaszadók más kisebbségi csoportokkal szembeni előítéleteit is mértük. A kérdőív három fő részből áll: (1) háttértényezők; (2) előítéletekre, toleranciára vonatkozó kérdések; (3) kulturális tévhitekre, diszkriminatív helyzetekre vonatkozó állítások.

Háttértényezők. A szakirodalomból választottuk ki azokat a háttértényezőket, amelyek feltételezhetően szerepet játszanak a kérdezettek cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos attitűdjeikben: a szociáldemográfiai változók, azaz az életkor, a nem és a településtípus (Csepeli, Fábián & Sik, 1998; Balassa, 2006; Keresztes Lendvai és Kende, 2015; Mogyorósi, 2021); a politikai orientáció (Faragó & Kende, 2017; Keresztes et al. 2015); az édesanya iskolai végzettsége (Csepeli et al., 1998; Balassa, 2006; Faragó & Kende, 2017). Bár a haza kutatásokban a vallásosságot nem vizsgálták, de több külföldi kutatás azt az eredményt hozta, hogy észlelhető összefüggés, így a kérdőívben szerepelt a vallásra vonatkozó kérdés is (Esses, 1997; Hunsberger & Jackson, 2005).

A kitöltőknek először néhány alapvető demográfiai kérdésre kellett választ adniuk, amelyek közé tartozott a kitöltő neme, életkora, szakpárja, lakóhelye (településtípus), családja anyagi helyzetének szubjektív megítélése („Milyennek tartja családja anyagi helyzetét?” [„átlagon aluli”, „átlagos”, „átlagon felüli”]), anyja iskolai végzettsége és vallása. Ezen kérdések megválaszolása mellett a kérdőívet kitöltő pedagógusjelölteknek olyan kérdésekre is választ kellett adniuk, amelyek szorosan kötődnek a cigány/roma kisebbségekhez, ilyenek voltak a kérdések, amelyek a roma barátokra, ismerősökre és roma családtagokra kérdeztek rá, valamint ezen kérdésblokkban szűrtük ki a roma tanulókat is (2 fő). A kérdőívben a válaszadóknak meg kellett becsülniük a volt középiskolájukban és általános iskolájukban tanuló cigány/roma kisebbségi gyermekek számát is, valamint az osztályukban tanult cigány/roma diákokét is. A politikai orientációt egy Likert típusú skálával mértük, ahol egy egytől hétig terjedő skálán kellett jelölni, hogy a válaszadó mennyire tartja magát baloldalinak, jobboldalinak, liberálisnak, konzervatívnak, mérsékeltnek és radikálisnak.

Előítéletek, tolerancia. A kutatás kimeneti változójának egyik explicit mérőeszköze a Bogardus-skála volt: „Az alábbi táblázatban mindegyik felsorolt csoporthoz tegyen egy X jelet abba a sorba, amely állítással egyetért!” (1 – családtagom lehetne; 2 – barátom lehetne; 3 – munkatársam lehetne; 4 – szomszédom lehetne; 5 – állampolgára lehetne az országnak, amelyben élek; 6 – turista lehetnek az országban, amelyben élek; 7 – kiutasítanám az országból). A cigány/roma kisebbséghez fűződő rokonszenvet a rokonszenvmérő segítségével mértük: „Kérjük az alábbi állítások mindegyikénél jelölje egy 1 és 9 közötti számmal, hogy mennyire tartja rokonszenvesnek az alábbi csoportok tagjait! Az 1 jelenti a teljes elutasítást, a 9 a teljes elfogadást” (1 – rendkívül ellenszenves; 9 – rendkívül rokonszenves). A kérdőív fő

részében egy 54 itemes kérdéssort használtunk, amely során a válaszadóknak egy egytől ötig (1 – egyáltalán nem értek egyet; 2 – inkább nem értek egyet; 3 – inkább egyetértek; 4 – teljes mértékben egyetértek; 5 – nem tudom) terjedő skálán kellett bejelölniük, hogy mennyire értenek egyet a felsorolt állításokkal. A kérdőív utolsó, azaz harmadik szakaszában a társadalmi igazságosságot mértük az Igazságossági ideológiák (Örkény & Székelyi, 2010) című kilenc itemes kérdéssorral. A kérdőív három skálát tartalmaz a következő elnevezésekkel: (1) az állam feladatai (Chronbach- α = 0,51); (2) jövedelem (Chronbach- α = 0,53); (3) igazságosság (Chronbach- α = 0,42). A várt faktorstruktúra kirajzolódott (KMO = 0,65) egy állítás elhagyásával, de az alacsony reliabilitásértékek miatt a kérdőív részt kihagytuk az elemzésből. A Szociális Dominancia Orientáció kérdőívet (Faragó és Kende, 2017) is használtuk a rejtett és nyílt rasszizmus feltérképezése érdekében, mivel a Bogardus-skálával való együttes alkalmazása sokszor koherenciát mutat. A kérdőív két skálát tartalmaz: (1) csoportalapú dominanciát mérő skála (Chronbach- α = 0,77) (pl.: Valószínűleg jó dolog, hogy bizonyos csoportok fent, más csoportok lent vannak.); (2) egyenlőség elutasítását mérő skála (Chronbach- α = 0,84) (pl.: Ne próbáljunk minden csoportnak azonos életminőséget biztosítani.). A várt faktorstruktúra kirajzolódott (KMO = 0,89).

Az Igazságossági ideológiák (Örkény & Székelyi, 2010) kilenc állításból álló társadalmi igazságosság mérésére alkalmas kérdőívet azért használtuk, hogy a Szociális Dominancia Orientáció skálát kiegészítve képek kapjunk arról, hogy a leendő pedagógusok hogyan vélekednek a társadalmi igazságosságról. Az állításokat három fő kategóriába csoportosítottuk az annak érdekében, hogy az elemzés egyértelműbb lehessen. Az Igazságossági ideológiák állításait a 5. melléklet mutatja.

Kulturális sztereotípiák, diszkriminatív helyzetek. A kulturális sztereotípiák mérésére egy 54 állításból álló kérdéssort használtunk, amely részben a korábbi vizsgálatokból származik (Fábián & Sik, 1996; Lázár, 1996; Marián, 2013), részben új állítások Orosz et al. (2017) munkájára, valamint oktatói tapasztalatokra építve. Az állításokat a 6. melléklet közli. A kitöltőknek egy egytől ötig (1 – egyáltalán nem értek egyet; 2 – inkább nem értek egyet; 3 – inkább egyetértek; 4 – teljes mértékben egyetértek; 5 – nem tudom) terjedő skálán kellett bejelölniük, hogy mennyire értenek egyet a felsorolt állításokkal. Az állításokat szakirodalom segítségével, valamint oktatói tapasztalattal gyűjtöttük össze. Az állításokat 14 témakörre bontottuk, amelyek a következők voltak: család (4 állítás), gyermekvállalás (5 állítás), oktatás (7 állítás), iskolai elkülönítés (3 állítás), az iskolai szegregáció következményei (3 állítás), pozitív diszkrimináció a továbbtanulás kapcsán (3 állítás), biológiai különbségek (4 állítás), kulturális különbségek, mint etnikai feszültség forrásai (3 állítás), az etnikai feszültségek

felelősei (4 állítás), a munkanélküliség okai (4 állítás), segélyezés (3 állítás), bűnözés (6 állítás), egyéb kulturális különbségek (2 állítás), képviselő (3 állítás; pl.: A roma tanulók általános jellemzője a tanulás iránti motiválatlanság.).

6.3. Adatfelvétel

A papíralapú kérdőívek kitöltése jellemzően egyetemi kurzusokon történt, amelyek utolsó 20 percében az adott kurzus oktatója lehetővé tette a kérdőívek kitöltését. A kitöltés körülbelül 20-25 percet vett igénybe. A teljes hallgatói kérdőívet az 7. melléklet közli. A válaszadók szóbeli tájékoztatást kaptak a kutatás céljairól, valamint arról, hogy a válaszadás önkéntes, anonim és az adott kurzus kapcsán szereshető osztályzatot nem befolyásolja a részvételi szándék. Az adatfelvétel 2021 őszén zajlott, és a mintába többségében olyan harmadéves hallgatók kerültek, akik a pedagógusképzésben folytatott tanulmányaik során a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos tudásanyaggal még nem találkoztak.

7. Eredmények

7.1. Leíró statisztika és korreláció a toleranciát mérő kérdőívrészek esetében

A korrelációelemzés alapján látható, hogy a tolerancia, intolerancia mérésére alkalmazott skálák között a várakozásnak megfelelően összefüggés rajzolódott ki (3. táblázat). A korrelációk erőssége a gyengétől a közepesig változik, a legerősebb korreláció a Szociális Dominancia Orientáció két skálája között adódott, de közepes erősségű negatív előjelű a korreláció a Bogardus és a rokonszenv skálák között is. A leggyengébb korrelációt a Bogardus és a Szociális Dominancia Orientáció skálák mutatták. Összességében megállapítható, hogy a vizsgált skálákkal hasonló konstruktumok mérhetők.

3. táblázat. A toleranciát mérő skálák leíró statisztikája és korrelációi

Kérdőív- részek	Skálák	Átlag	Szórás	Skála- fok	Korreláció			
					Bogardus	Rokon- szenv	SDO-D	SDO-E
Bogardus	–	1,68	1,20	1-7	1			
Rokonszenv	–	5,98	2,20	1-9	-0,52 [†]	1		
Szociális Dominancia Orientáció	SDO-D	2,86	1,01	1-7	0,27 [†]	-0,33 [†]	1	
	SDO-E	2,66	1,06	1-7	0,24 [†]	-0,36 [†]	0,72 [†]	1

SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * $p < 0,05$; [†] $p < 0,01$

7.2. Kulturális tévhitek, diszkriminatív helyzetek

Családra vonatkozó állítások

A családra vonatkozó tételek közül a hagyományos családi értékek tiszteletével kapcsolatos állítással értettek leginkább egyet a válaszadók (4. táblázat). Az egyetértés mértéke a roma gyermekek állami gondozása vonatkozásában volt a legalacsonyabb. A szórás a hagyományos értékek tisztelet kapcsán volt a legmagasabb, vagyis a kérdezettek e tekintetben értettek egyet a legkevésbé, amit megerősít, hogy a nem tudom választ jelölők aránya is ezen állítás esetében volt a legmagasabb. A rokonszenv-skála esetében két tételnél adódott alacsony korreláció. A roma gyermekek állami gondozásba adása negatív kapcsolatot mutatott a cigány/roma kisebbségek iránti rokonszenvvel, a hagyományos családi értékek tiszteletére vonatkozó tétel pedig pozitív kapcsolatot mutatott. A Szociális Dominancia Orientáció mindkét skálája összefüggött az örökbeadás elfogadására vonatkozó tétellel.

4. táblázat. A családra vonatkozó kulturális sztereotípiák leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
A romák között az összetartás erősebb, mint a nem romák között.	N	3,00	0,86	15,7	0,00	-0,04	0,09	0,13*
A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között.	N	2,85	0,89	21,1	0,09	-0,02	0,04	0,04
A többgenerációs roma háztartások a hagyományos családi értékek erősebb tiszteletét jelzik.	N	3,23	0,73	18	0,20 [†]	-0,01	-0,07	-0,06
Mindenki számára előnyösebb lenne, ha a roma gyermekek állami gondozásban nőnének fel.	I	1,45	0,73	14,4	-0,30 [†]	0,15*	0,29 [†]	0,25 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; [†] p < 0,01

Gyermekvállalásra vonatkozó állítások

A gyermekvállalással kapcsolatos állítások közül a gyermekszám mint kulturális jellemzőre vonatkozó mondattal értettek legjobban egyet a válaszadók (5. táblázat), valamint a szórás mértéke is ennél az állításnál volt az egyik legmagasabb, amiből megtudhatjuk, hogy a válaszadók közötti nem egyetértés itt volt a legszámottevőbb. Az egyetértés mértéke annál az állításnál volt a legalacsonyabb, miszerint elképzelhető, hogy a cigány/roma kisebbség néhány évtized múlva többségben lesz Magyarországon, továbbá a nem tudom válaszlehetőséget jelölők száma is itt volt a legmagasabb. A rokonszenv-skála esetében 4 tételnél volt alacsony a korreláció. Az összes tételnél negatív kapcsolatot mutatott a rokonszenv-skála. A Bogardus-

skála a családi pótlék miatti gyermekvállalással kapcsolatos állításnál és a megélhetési szempont miatti gyermekvállalásra vonatkozó állításnál mutatott korrelációt. A szociális dominancia orientáció mindkét skálája két tételnél is összefüggött.

5. táblázat. A gyermekvállalásra vonatkozó kulturális sztereotípiák leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
A cigány családokban azért van olyan sok gyermek, mert az utánuk kapott családi pótlékból akarnak megélni.	I	2,79	0,96	17,9	-0,42 [†]	0,35 [†]	0,34 [†]	0,25 [†]
Az átlagosnál magasabb gyermekszám a romák egyik kulturális jellemzője.	N	3,12	0,81	17,8	-0,31 [†]	0,23	0,19 [†]	0,12*
Az átlagosnál magasabb gyermekszám a romák körében a fogamzásgátlási ismeretek hiányából fakad.	I	2,61	0,97	23,7	-0,03	0,05	0,08	0,08
Elképzelhető, hogy néhány évtized múlva a roma lakosság többségben lesz Magyarországon.	I	2,42	1,04	24,5	-0,26 [†]	-0,15*	0,20 [†]	0,15*
A roma családok gyakran megélhetési szempontok miatt vállalnak gyermeket.	I	3,00	0,83	19,6	-0,31 [†]	0,22 [†]	0,25 [†]	0,18 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; [†] p < 0,01

Az oktatásra vonatkozó állítások

Az oktatásra vonatkozó tételek közül a válaszadók azzal az állítással értettek a leginkább egyet, amely a roma tanulók iskolai kudarcainak fő okaként az otthoni tanulásra alkalmatlan környezet, a legkevesbé pedig azzal az állítással miszerint a roma diákok tanulását az eltérő anyanyelvük nehezíti meg (6. táblázat). A szórás mértéke annál az állításnál volt a legalacsonyabb, amely az alkalmatlan otthoni környezetet okolja a roma gyermekek iskolai kudarcaiért. A nem tudom válaszlehetőséget a legtöbben annál a tételnél jelölték, ami azt állítja, hogy a roma kultúrától idegen az iskolai tanulás. A rokonszenv-skála az anyanyelvre és a tanulásra alkalmatlan otthoni környezetre vonatkozó tételeknél nem mutatott semmilyen korrelációt. A Bogardus-skála a tanulással iránti motivátlanságra, az iskola és a roma kultúra viszonyára, a roma szülők tanulással kapcsolatos tájékozatlanságára, valamint a szegénységben élő és roma gyerekek iskolai kudarcaira vonatkozó állításnál mutatott összefüggést. A szociális dominancia orientáció mindkét skálája négy állítással mutatott kapcsolatot.

6. táblázat. Az oktatásra vonatkozó kulturális sztereotípiák leírás statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
A roma gyerekek oktatását jelentősen megnehezíti eltérő anyanyelvük.	N	2,19	0,91	15,5	0,08	-0,02	-0,1	-0,07
A roma és nem roma gyerekek együtt oktatását kulturális különbségek nehezítik.	N	2,77	0,80	7,8	-0,22 [†]	0,14*	0,14*	0,19 [†]
A roma tanulók általános jellemzője a tanulás iránti motiválatlanság.	I	2,75	0,88	12,6	-0,31 [†]	0,33 [†]	0,22 [†]	0,22 [†]
A roma kultúrától idegen az iskolai tanulás.	I	2,20	0,93	18,0	-0,33 [†]	0,27 [†]	0,32 [†]	0,37 [†]
A roma szülők nincsenek tisztában az iskoláztatás fontosságával.	I	2,99	0,88	10,5	-0,38 [†]	0,29 [†]	0,28 [†]	0,27 [†]
A roma tanulók iskolai kudarcainak oka főként a tanulásra alkalmatlan otthoni környezet.	N	3,23	0,71	9,5	-0,05	0,01	0,00	-0,08
A roma és a nem roma szegény tanulók iskolai kudarcai ugyanazokra az okokra vezethetők vissza.	N	2,75	0,89	13,8	0,25 [†]	-0,24 [†]	-0,18 [†]	-0,22 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; † p < 0,01

Az iskolai elkülönítéssel kapcsolatos állítások

Az iskolai elkülönítéssel kapcsolatos állítások közül a válaszadók a legnagyobb mértékben azzal az állítással értettek egyet miszerint minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhassanak (7. táblázat). Ennél az állításnál a szórás mértékéből tudhatjuk, hogy a válaszok viszonylag egységesek voltak. A minta megmutatja, hogy azzal az állítással, amely az állítja, hogy mindenki jobban járna, ha a cigány és a nem cigány gyermekek külön tanulnának értettek a legkevésbé egyet, azonban a szórás itt mutatta a legmagasabb értéket, amiből tudhatjuk, hogy a válaszok szélsőségesek voltak. A nem tudom választ jelölők aránya a felháborító, ha az iskolákban elkülönítik egymástól a cigány és a nem cigány tanulókat tételnél volt. A tolerancia mérésére vonatkozó kérdőívek minden állítással összefüggést mutattak.

7. táblázat. Az iskolai elkülönítéssel kapcsolatos kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
Mindenki jobban járna, ha a cigány és a nem cigány gyerekek külön tanulnának.	I	1,62	0,84	9,7	-0,52 [†]	0,45 [†]	0,38 [†]	0,40 [†]
Felháborító, ha az iskolákban elkülönítik egymástól a cigány és a nem cigány tanulókat.	N	3,12	0,89	11,5	0,49 [†]	-0,40 [†]	-0,43 [†]	-0,46 [†]
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson.	N	3,68	0,55	9,7	0,38 [†]	-0,35 [†]	0,27 [†]	-0,31 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; † p < 0,01

Az iskolai szegregáció következményeiről szóló állítások

Az iskolai szegregáció következményeiről szóló kulturális sztereotípiák közül a legnagyobb mértékben a válaszadók azzal a tétellel értettek egyet miszerint a roma tanulók iskolai elkülönítése a nem roma tanulók körében az előítéletek erősödéséhez vezet, valamint a szórás ennél az állításnál volt a legalacsonyabb, így tudjuk, hogy a válaszadók véleménye ennél tételnél volt a legegységesebb (8. táblázat). Az egyetértés mértéke az oktatás színvonalára vonatkozó állításnál volt a legalacsonyabb, azonban a szórás mértéke itt volt a legmagasabb, továbbá a nem tudom válaszlehetőséget is ennél az állításnál jelölte a legtöbb kitöltő. A rokonszenv-skála az iskolai elkülönítés nem roma tanulók előítéleteire vonatkozó állítással mutatott összefüggést. A Bogardus-skála azzal a mondattal nem korrelált miszerint az iskolai elkülönítés együtt jár az alacsony minőségű oktatással. A szociális dominancia orientáció skálái az iskolai szegregáció következményeiről szóló tételeknél is minden esetben kapcsolatot mutattak.

8. táblázat. Az iskolai szegregáció következményeire vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
A roma tanulók iskolai elkülönítése a nem roma tanulók körében az előítéletek erősödéséhez vezet.	N	3,45	0,67	10,9	0,29 [†]	-0,23 [†]	-0,33 [†]	-0,29 [†]
A roma tanulók iskolai elkülönítése akadályozza a roma tanulók későbbi társadalmi integrációját.	N	3,25	0,77	10,0	0,15*	-0,21 [†]	-0,19 [†]	-0,21 [†]
A roma tanulók iskolai elkülönítése együtt jár a számukra kínált oktatás alacsonyabb színvonalával.	N	2,85	0,96	16,8	0,13*	-0,15*	-0,20 [†]	-0,20 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; † p < 0,01

A továbbtanulással kapcsolatos pozitív diszkriminációra vonatkozó állítások

A pozitív diszkrimináció a továbbtanulás kapcsán az egyetértés mérték annál a tételnél volt a legmagasabb, ami azt állítja, hogy ösztöndíjakkal kellene támogatni a roma fiatalok továbbtanulását, a legalacsonyabb pedig az egyetemi felvétellel kapcsolatos pozitív diszkriminációnál volt (9. táblázat). A szórás az összes tételnél közel azonos mértéket mutat, így elmondható, hogy a válaszadók véleménye a pozitív diszkriminációval kapcsolatban megosztóak voltak. A rokonszenv-skála a pozitív diszkrimináció egyetemi felvételénél való alkalmazására vonatkozó mondaton kívül minden esetben mutatott korrelációt. A Bogardus-skála, valamint a Szociális Dominancia Orientáció mindkét skálája azzal az állítással mutatott összefüggést, amely szerint a roma gyerekek továbbtanulását ösztöndíjakkal kellene támogatni.

9. táblázat. Az továbbtanulással kapcsolatos pozitív diszkriminációra vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
A roma tanulóknak a többségi tanulóknál több segítséget kellene adni az iskolában.	N	2,82	0,88	13,7	0,16 [†]	-0,12	-0,02	-0,04
Ösztöndíjakkal kellene támogatni a roma fiatalok továbbtanulását.	N	2,84	0,92	9,4	0,30 [†]	-0,26 [†]	-0,17 [†]	-0,16 [†]
Pozitív diszkriminációt kellene alkalmazni a roma fiatalok egyetemi felvételénél.	N	2,07	0,93	13,4	0,08	-0,04	-0,03	-0,11

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * $p < 0,05$; [†] $p < 0,01$

Biológiai különbségekre vonatkozó állítások

A biológiai különbségekre vonatkozó tételek közül a válaszadók a szexuális érettségre, valamint a betegségekkel kapcsolatos állításokkal értettek a legnagyobb mértékben egyet (10. táblázat). A szórás minden állítás esetében közel azonosan magas értéket mutatott, valamint a nem tudom válaszlehetőséget is a többi kategóriával összevetve a biológiai adottságokkal kapcsolatos tételeknél jelölték a legtöbben. A rokonszenv-skála, valamint a Bogardus-skála a nők öregedésével kapcsolatos állítás kiételével minden állításnál mutatott alacsony korrelációt. A szociális dominancia orientáció mindkét skálája minden állítás esetében összefüggést mutat.

10. táblázat. A biológiai különbségekre vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
Eltérő biológiai adottságok miatt a roma lányok korábban válnak érette a szexuális életre.	I	2,09	1,06	35,3	-0,27 [†]	0,34 [†]	0,41 [†]	0,34 [†]
Eltérő biológiai adottságok miatt a roma nők korábban öregednek.	I	1,99	1,01	52,0	-0,18*	0,18*	0,30 [†]	0,37 [†]
Eltérő biológiai adottságok miatt a roma nők körében ritkábbak a szülési komplikációk.	N	2,08	1,00	61,9	-0,32 [†]	0,45 [†]	0,35 [†]	0,29 [†]
Eltérő biológiai adottságok miatt a roma kisebbségek tagjai ellenállóbbak számos betegséggel szemben.	N	2,09	1,07	48,3	-0,38 [†]	0,32 [†]	0,47 [†]	0,34 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; [†] p < 0,01

Kulturális különbségekre, mint etnikai feszültség forrására vonatkozó állítások

A kulturális különbségek, mint etnikai feszültség forrásaival kapcsolatos állításoknál legnagyobb mértékben a válaszadók azzal a tétellel értettek egyet, amely szerint az etnikai feszültségek egyik forrása a roma és a nem roma társadalom eltérő értékeire és normáira vonatkoztatható vissza (11.táblázat). A legalacsonyabb mértéke az egyetértésnek a házasságra vonatkozó állításnál volt. A szórás minden tételnél megközelítőleg azonos mértéket mutatott. A rokonszenv-skála minden állítással mutatott összefüggést. A Bogardus-skála, valamint a Szociális Dominancia Orientáció két skálája a roma és nem roma társadalom eltérő értékeire és normáira vonatkozó állítás kivételével minden esetben adódott korreláció.

11. táblázat. A kulturális különbségek, mint etnikai feszültség forrásaira vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
Az etnikai feszültségek egyik forrása a roma és nem roma társadalom eltérő értékeinek, normáinak következménye.	I	3,17	0,70	8,7	-0,19 [†]	0,14*	0,13*	0,11
Az etnikai feszültségek egyik forrása, hogy a roma kisebbségek saját belső törvényeiket követik.	I	3,05	0,97	16,1	-0,45 [†]	0,28 [†]	0,31 [†]	0,26 [†]
A romák és nem romák között kötött házasságok általában rosszul sikerülnek.	I	2,05	0,92	45,6	-0,46 [†]	0,30 [†]	0,45 [†]	0,48 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; [†] p < 0,01

Etnikai feszültségek felelőseire vonatkozó állítások

Az etnikai feszültségek felelőseivel kapcsolatos tételek közül a legnagyobb arányban a megkérdezett pedagógusjelöltek azzal az állítással értettek egyet miszerint nem lenne cigánykérdés, ha a többségi társadalom leküzdene előítéleteit, valamint a szórás is ennél az állításnál volt a legmagasabb (12. táblázat). A legtöbben annál a tételnél jelölték a legtöbben a nem tudom válaszlehetőséget, amely elsősorban a cigányokat okolja az etnikai feszültség kialakulásáért. A rokonszenv-skála és a Bogardus-skála minden állításnál összefüggést mutatott. A szociális dominancia orientáció mindkét skálája három állításnál is mutat korrelációt, valamint a csoportalapú dominanciát mérő skála esetében a szegénykérdésre vonatkozó állításnál is adódott korreláció.

12. táblázat. Az etnikai feszültségek felelőseire vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
Magyarországon nincs cigánykérdés, csak szegénykérdés van.	N	1,95	0,93	13,9	0,17 [†]	-0,18 [†]	-0,18 [†]	-0,06
Az etnikumok közti konfliktusok kialakulásáért elsősorban maguk a cigányok felelősek.	I	2,23	0,90	14,8	-0,50 [†]	0,37 [†]	0,38 [†]	0,36 [†]
Ha a többségi társadalom leküzdene előítéleteit, nem lenne cigánykérdés.	N	2,65	0,95	7,8	0,36 [†]	-0,18 [†]	-0,30 [†]	-0,26 [†]
A roma kisebbségekkel lehetetlen békésen együtt élni.	I	1,88	0,87	7,5	-0,41 [†]	0,30 [†]	0,35 [†]	0,36 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; † p < 0,01

A munkanélküliség okaira vonatkozó állítások

A munkanélküliség okaira vonatkozó állítások közül a cigányokat a munkahelyeken ért hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó tétellel értettek egyet e legnagyobb mértékben a válaszadók, ellenben a szórás ennél az állításnál volt a legalacsonyabb (13. táblázat). Az egyetértés aránya a legalacsonyabb annál a mondatnál volt, amely arra vonatkozott, hogy nem lenne baj a cigányokkal, ha megtanulnának dolgozni, azonban a szórás mértéke ennél a tételnél volt a legmagasabb, továbbá a nem tudom válaszlehetőséget is ennél az állításnál jelölték a legtöbben. A rokonszenv-skála minden állítás esetében mutatott korrelációt. A Bogardus-skála a cigányok munkahelyeken való hátrányos megkülönböztetésére vonatkozó állítás kivételével az összes mondattal mutatott korrelációt. A szociális dominancia orientáció mindkét skálája összefüggést mutatott három állítással, valamint az egyenlőség elutasítását mérő skála a munkahelyeken való hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó állítás esetében is mutatott korrelációt.

13. táblázat. Az etnikai feszültségek felelőseire vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
Nem lenne semmi baj a cigányokkal, ha végre megtanulnának dolgozni.	I	2,09	1,01	15,4	-0,50 [†]	0,36 [†]	0,39 [†]	0,37 [†]
A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.	N	2,54	0,90	11,8	0,29 [†]	-0,23 [†]	-0,20 [†]	-0,16 [†]
A cigányokat gyakran éri hátrányos megkülönböztetés a munkahelyeken.	N	3,35	0,69	11,3	0,20 [†]	-0,14*	-0,12*	-0,21 [†]
A roma kisebbségek problémái megoldódna, ha nem kerülnék a munkát.	I	2,31	0,94	12,6	-0,44 [†]	0,28 [†]	0,40 [†]	0,36 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; † p < 0,01

Segélyezéssel kapcsolatos állítások

A segélyezésre vonatkozó tételek közül a segélyek megélésre használatával kapcsolatos állítással értettek leginkább egyet a válaszadók (14. táblázatra). Az egyetértés mértéke a cigányok segítésének vonatkozásában volt a legalacsonyabb. A szórás azzal kapcsolatban volt a legmagasabb, hogy a cigányok közül jóval többen részesülnek szociális segélyben, mint amennyiüknek kellene, vagyis a kérdezettek e tekintetben értettek egyet a legkevésbé, amit megerősít, hogy a nem tudom választ jelölők aránya is ezen állítás esetében volt a legmagasabb. A rokonszenv-skála a segélyezésben részesülők számára, valamint a segélyre, mint a munkanélküliség okára vonatkozó állításoknál negatív korrelációt mutatott, azonban a többlet segítségre vonatkozó állításnál pozitív korreláció adódott. A Bogardus-skála minden állításnál mutatott összefüggést. A szociális dominancia orientáció két skálája a segélyben részesülők számára és a cigányok segélyből való megélésére vonatkozó állításokkal függött össze.

14. táblázat. A segélyezésre vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
A cigányok között jóval többen részesülnek szociális segélyben, mint amennyiüknek kellene.	I	2,88	1,00	26,3	-0,44 [†]	0,32 [†]	0,37 [†]	0,26 [†]
A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek.	I	2,95	0,86	13,1	-0,42 [†]	0,20 [†]	0,37 [†]	0,32 [†]
A cigányoknak több segítséget kellene adni, mint a nem cigányoknak.	N	2,04	0,84	9	0,19 [†]	-0,25 [†]	-0,09	0,07

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; † p < 0,01

Bűnözésre vonatkozó állítások

A bűnözésre vonatkozó tételek közül a válaszadók azzal a tétellel értettek a leginkább egyet, amely azt állítja, hogy a cigányok ugyanolyanok, mint bárki más mert vannak köztük jó és rossz emberek, ezt alátámasztja az is, hogy ennél a tételnél volt a legalacsonyabb a szórás, ami azt jelenti, hogy a válaszadók véleménye ennél az állításnál tért el a legkevésbé (15. táblázat). Az egyetértés mértéke a bűnözési hajlam a cigányok vérében van tételnél volt a legalacsonyabb, azonban a szórás a második legmagasabb értéket mutatta az állítások közül. A nem tudom válaszlehetőséget annál a tételnél jelölték a legtöbben, ami szerint a cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között. A toleranciát mérő kérdőívek esetében minden állításnál adódott korreláció.

15. táblázat. A bűnözésre vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
A cigányok nem tisztelik a magántulajdont, és nem tudnak beilleszkedni a társadalomba.	I	2,14	0,92	6,2	-0,56 [†]	0,40 [†]	0,50 [†]	0,44 [†]
A cigányok ugyanolyanok, mint bárki más, vannak köztük jó és rossz emberek is.	N	3,72	0,55	8,2	0,43 [†]	-0,42 [†]	-0,27 [†]	-0,23 [†]
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	I	1,91	0,96	7,1	-0,49 [†]	0,39 [†]	0,44 [†]	0,38 [†]
A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között.	N	2,92	0,91	14,8	0,40 [†]	-0,31 [†]	-0,26 [†]	-0,32 [†]
A cigányok gyakran megfélemlítik a békés embereket.	I	2,75	0,73	5,3	-0,45 [†]	0,29 [†]	0,39 [†]	0,29 [†]
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	I	2,21	1,02	13	-0,62 [†]	0,50 [†]	0,45 [†]	0,43 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; † p < 0,01

Egyéb kulturális különbségekre vonatkozó állítások

Az egyéb kulturális különbségekre vonatkozó tételek közül a zene, mint romákra jellemző tulajdonsággal kapcsolatos állítással értettek leginkább egyet a válaszadók (16. táblázat), valamint a szórás ennél a tételnél volt a legalacsonyabb. Arra a tételre miszerint a romák jelentős része hívő katolikus a válaszadók több mint fele a nem tudom válaszlehetőséget jelölte meg. A rokonszenv-skála és a Bogardus-skála a romák vallására vonatkozó állításnál mutatott gyenge korrelációt. A csoportalapú dominanciát mérő alskála esetében a vallásra vonatkozó állításnál adódott összefüggés.

16. táblázat. Az egyéb kulturális különbségekre vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
A zenei tehetség a romákra jellemző tulajdonság.	N	3,11	0,87	12,9	-0,04	0,04	0,12	0,15*
A romák jelentős része hívő katolikus.	N	2,49	0,95	50,2	0,26 [†]	-0,22 [†]	-0,21 [†]	-0,04

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; [†] p < 0,01

Képviseltről szóló állítások

A képvisellett kapcsolatos tételek közül a pedagógusjelöltek azzal az állítással értettek a leginkább egyet miszerint a cigányok minden szempontból érettek arra, hogy a saját dolgaikban döntsenek (17. táblázat). Az egyetértés mértéke a roma politikusok érdekképviselőre vonatkozó állításnál volt a legalacsonyabb, azonban ennél az állításnál a szórás magas értéket mutatott, valamint erre a tételre érkezett a legtöbb nem tudom válasz. A rokonszenv-skála egyedül a cigányvajdákkal való megegyezésre vonatkozó állítással nem mutatott összefüggést. A Bogardus-skála a cigányok érettségére vonatkozó állításnál mutatott összefüggést. A szociális dominancia orientáció minkét skálája mutatott összefüggést a romák döntésképeségére vonatkozó állítással, valamint az egyenlőség elutasítását mérő skála korrelált a roma politikusok érdekképviselőtéréről szóló mondattal.

17. táblázat. A képviseletre vonatkozó kulturális sztereotípiákat leíró statisztikája és korrelációja a toleranciát mérő skálákkal

Állítás	N	Átlag	Sz.	Nem t. (%)	Korrelációk			
					RSZ	B	SDO-D	SDO-E
A cigányok minden szempontból érettek arra, hogy saját dolgaikban dönthessenek.	N	2,87	0,84	8,7	0,33 [†]	-0,26 [†]	-0,29 [†]	-0,25 [†]
Ha sikerülne a cigányvajdákkal megegyezni, az etnikai konfliktusok jelentősen csökkennének.	N	2,43	0,95	32,8	-0,02	-0,03	-0,01	-0,04
A roma politikusok inkább a saját, és nem a közösségük érdekeit képviselik.	I	2,39	1,04	36,6	-0,27 [†]	0,11	0,17*	0,29 [†]

N = Negatív töltetű állítás; N = nem; I = igen; Sz. = Szórás; Nem t. = Nem tudom; RSZ = Rokonszenv-skála; B = Bogardus-skála; SDO-D = csoportalapú dominanciát mérő skála; SDO-E = egyenlőség elutasítását mérő skála; * p < 0,05; [†] p < 0,01

7.3. Háttértényezők vizsgálata

Ebben a pontban a toleranciára vonatkozó változók és a kulturális tévhitek, diszkriminatív helyzetek kapcsán azon háttértényezők szerepét vizsgáljuk, amelyek befolyásoló szerepe feltételezhető a korábbi empirikus munkák alapján (részletesen: 1.4. A toleranciát befolyásoló háttértényezők című pont). Ennek érdekében kétmintás t-próbák és varianciaanalízisek

segítségével hasonlítjuk össze különböző csoportok véleményét. Csak azokat az adatokat közöljük, amelyek szignifikáns különbséget jeleznek a vizsgált csoportok között. A részletes elemzéseket a 8. és a 9. melléklet tartalmazza. A háttértényezők vizsgálata kapcsán, annak érdekében, hogy a különbözőségvizsgálatok elvégzésekor az összehasonlított alminták mérete megfelelő legyen, szükség volt néhány kategória összevonására. Az édesanya iskolai végzettségével kapcsolatos hat fokozatot három fokozattá alakítottuk olyan módon, hogy az általános iskolai 8 osztályt és a maximum szakiskolai végzettséget összevontuk, továbbá az alapszakos diplomát, a mesterszakos diplomát és a Phd fokozatot is egy kategóriába helyeztük. A kitöltők vallásosságát két csoportra osztottuk az alapján, hogy valaki vallásosnak vallja-e magát vagy sem. Az statisztikai elemzések során településtípusokat is az alábbi három csoportba osztottuk: falu, város, nagyváros.

Eredményként elmondható, hogy a nők és a férfiak cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos attitűdje a szociális dominancia orientáció skála, valamint tíz állítás esetében mutat szignifikáns eltérést. Általában a nők empatikusabbnak bizonyulnak a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatban.

A két mintás t-próbák további eredményeként értelmezhető az is, hogy megerősítettük azt a tényt is, miszerint az, hogy a mintában szereplő pedagógusjelölteknek van-e roma barátja vagy jó ismerőse, releváns háttértényező a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos tolerancia mérésénél. A roma barát mint háttértényező a Bogardus-skálánál, a rokonszenvskálánál, valamint hat állításnál is releváns volt. A roma baráttal rendelkező kitöltők a rokonszenv skálán magasabb értéket értek el, valamint a cigány/roma kisebbség elutasítása is alacsonyabb átlagot mutatott. A kulturális tévhitekre és diszkriminatív helyzetekre vonatkozó állításoknál a roma baráttal rendelkező leendő pedagógusok toleránsabbnak bizonyultak. A roma jó ismerős a Bogardus-skálánál, a rokonszenvskálánál és három tévhitre és diszkriminatív helyzetre vonatkozó állításnál mutatott eltérést, valamint a roma baráthoz hasonlóan itt is elmondható, hogy a roma jó ismerőssel rendelkező pedagógusjelöltek toleránsabbnak bizonyultak.

A magukat vallásosnak és nem vallásosnak tartók között három állításnál adódott különbség. A vallásos pedagógusjelöltek körében a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos intolerancia magasabb ezen esetekben.

Az édesanya iskolai végzettsége alapján eredményként értelmezhető, hogy azok a kitöltők, akiknek édesanyja alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik, toleránsabbnak bizonyulnak a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatban. Összesen öt tévhitre és diszkriminatív helyzetre vonatkozó állításnál volt különbség.

A lakóhely mint háttértényező ugyancsak öt állításnál mutatott különbséget: minél nagyobb településen él valaki annál toleránsabb a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatban.

Az anyagi helyzet szubjektív megítélése kapcsán hét állításnál találtunk eltérést az egyes almintákban szereplő kitöltők között. Eredményként értelmezhető, hogy azok a kitöltők, akik anyagi helyzetüket átlagon felülinek vallották, intoleranciát mutatnak a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatban azokhoz a kitöltőkhöz képest, akik anyagi helyzetüket átlagosnak vagy átlagon alulinak ítélték meg.

Összegzés, következtetések, továbblépési lehetőségek

A cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek elfogadottsága

Első kutatási kérdésünk az volt, hogy melyek azok a cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek, amelyek széles körben elterjedtek. A cigány/roma kisebbség többségitől eltérő családi értékeit többségében elfogadták a válaszadók, ezt jelzik a viszonylag magas értékek és alacsony szórások az alábbi állítások eseteiben: *A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között.* ($M = 2,85$), *A többgenerációs roma háztartások a hagyományos családi értékek erősebb tiszteletét jelzik.* ($M = 3,23$). Az átlagosnál magasabb gyermekszám kapcsán egyaránt egyetértés mutatkozik abban, hogy ez egyrészt kulturális sajátosság, másrészt a megélhetés egyik módja. Ezt az alábbi két állítás támasztja alá: *Az átlagosnál magasabb gyermekszám a romák egyik kulturális jellemzője.* ($M = 3,12$), *A roma családok gyakran megélhetési szempontok miatt vállalnak gyermeket.* ($M = 3,00$).

A cigány/roma gyermekek iskolai sikertelenségét a nem megfelelő otthoni környezetre (*A roma tanulók iskolai kudarcainak oka főként a tanulásra alkalmatlan otthoni környezet.* $M = 3,23$), kulturális sajátosságokra (*A roma és nem roma gyerekek együtt oktatását kulturális különbségek nehezítik.* $M = 2,77$), és a szülők tájékozatlanságára (*A roma szülők nincsenek tisztában az iskoláztatás fontosságával.* $M = 2,99$) egyaránt visszavezetik. Az iskolai szegregációt magas arányban utasították el a kérdezettek (*Felháborító, ha az iskolákban elkülönítik egymástól a cigány és a nem cigány tanulókat.* $M = 3,12$); *Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson.* $M = 3,68$; $SD = 0,55$), ráadásul az utóbbi állítás a második legmagasabb értéket kapta az 54 állítás közül. Emellett az utóbbi állítás esetében a második legalacsonyabb szórás a kérdezettek magasfokú egyetértését jelzi. Összességében egyértelmű, hogy a cigány/roma tanulók elkülönítését elutasítják a válaszadók. A szegregáció következményeire vonatkozó állítások ennek okaira is rávilágítanak, és azt jelzik, hogy az iskolai integrációnak elsősorban az előítéletek csökkentésében van szerepe (*A roma tanulók iskolai elkülönítése a nem roma*

tanulók körében az előítéletek erősödéséhez vezet. $M = 3,45$; *A roma tanulók iskolai elkülönítése akadályozza a roma tanulók későbbi társadalmi integrációját.* $M = 3,25$). A szegregációval együtt járó alacsonyabb minőségű oktatás problémája kevésbé látható, ugyanakkor tudatában vannak ennek is a válaszadók (*A roma tanulók iskolai elkülönítése együtt jár a számukra kínált oktatás alacsonyabb színvonalával.* $M = 2,85$). A roma tanulók ösztöndíjakkal való támogatásával általában egyetértenek ($M = 2,84$), az egyetemi felvételinél alkalmazott pozitív diszkriminációval azonban kevésbé ($M = 2,07$). Az eltérő biológiai sajátosságokra vonatkozó állításokkal jellemzően kevésbé értettek egyet ($M = 1,99-2,09$). A cigány/roma kisebbségek és többség együttélésének konfliktusait nagy mértékben kulturális jellemzőknek tulajdonítják (*Az etnikai feszültségek egyik forrása a roma és nem roma társadalom eltérő értékeinek, normáinak következménye.* $M = 3,17$; *Az etnikai feszültségek egyik forrása, hogy a roma kisebbségek saját belső törvényeiket követik.* $M = 3,05$), ugyanakkor a többségi társadalom felelősségének is tudatában vannak e konfliktusok kapcsán (*Ha a többségi társadalom leküzdene előítéleteit, nem lenne cigánykérdés.* $M = 2,65$). A cigány/roma kisebbségekre vonatkozó munkakerülés sztereotípiája nem volt túlzottan erős, sőt viszonylag magas átlagot kapott a cigányokat érő munkahelyi hátrányos megkülönböztetés jelensége ($M = 3,35$), ugyanakkor a túlsegélyezés ($2,88$) és a segélyezés mint a munkavállalás akadálya ($2,95$) viszonylag magas egyetértés jellemzi. Az 54 állítás közül legmagasabb átlagot és a legkisebb szórást az a mondat kapta mely szerint a cigányok között is vannak jó és rossz emberek ($M = 3,72$) és a cigányok között ugyanannyi a bűnöző mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között ($M = 2,92$). Ennek ellenére a sztereotípia, hogy a cigányok mint agresszorok ($M = 2,75$) és bűnelkövetők ($M = 2,14$) számottevő. Továbbá elmondható, hogy a legmagasabb értéket kapott állításoknál megfigyelhető a romantikus cigánykép jelenléte is, mivel sok esetben pozitív állítások kaptak magas értékeket.

A nyíltan kifejezett negatív tévhitek mellett az eredményeink a romantikus cigánykép jelenlétét is tükrözik, miszerint a cigány/roma kisebbség egy alapvetően eltérő kultúrával rendelkezik. Többek közt ez azt is jelzi, hogy a válaszadók sok esetben a cigány/roma kisebbségek kultúráját a hagyományos értékeknek tekintik (l. Kende et al., 2017; Weinerová, 2014). Úgy tűnik tehát, hogy a kulturális különbségek észlelése egyrészt a fenyegetettségből (Kende et al., 2017; Loveland & Popescu, 2016), másrészt a romantikus cigányképből (Andreescu & Quinn, 2014; Kende et al., 2017) fakad.

A cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek és a tolerancia kapcsolata

A második kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy milyen kapcsolatban állnak a cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek a tolerancia bizonyos indikátoraival, így a társadalmi távolsággal, a rokonszenvvel és a szociális dominancia mindkét skálájával. Magas értéknek a 0,4 feletti korrelációkat tekintettük, ezeket az állítások az alábbiak voltak: *A cigány családokban azért van olyan sok gyermek, mert az utánuk kapott családi pótlékból akarnak megélni* (rokonszenv: -0,42); *Mindenki jobban járna, ha a cigány és a nem cigány gyerekek külön tanulnának* (rokonszenv: -0,52; Bogardus: 0,45; SDO-E: 0,40); *Felháborító, ha az iskolákban elkülönítik egymástól a cigány és a nem cigány tanulókat* (rokonszenv: 0,49; Bogardus: -0,40; SDO-D: -0,43; SDO-E: -0,46); *Eltérő biológiai adottságok miatt a roma nők körében ritkábbak a szülési komplikációk* (Bogardus: 0,45); *Eltérő biológiai adottságok miatt a roma kisebbségek tagjai ellenállóbbak számos betegséggel szemben* (SDO-D: 0,47); *Az etnikai feszültségek egyik forrása, hogy a roma kisebbségek saját belső törvényeiket követik* (rokonszenv: -0,45); *A romák és nem romák között kötött házasságok általában rosszul sikerülnek* (rokonszenv: -0,46; SDO-D: 0,45; SDO-E: 0,48); *Az etnikumok közti konfliktusok kialakulásáért elsősorban maguk a cigányok felelősek* (rokonszenv: -0,50); *A roma kisebbségekkel lehetetlen békésen együtt élni* (rokonszenv: -0,41); *Nem lenne semmi baj a cigányokkal, ha végre megtanulnának dolgozni* (rokonszenv: -0,50); *A roma kisebbségek problémái megoldódnának, ha nem kerülnék a munkát* (rokonszenv: -0,44; SDO-D: 0,40); *A cigányok között jóval többen részesülnek szociális segélyben, mint amennyiüknek kellene* (rokonszenv: -0,44); *A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek* (rokonszenv: -0,42); *A cigányok nem tisztelik a magántulajdont, és nem tudnak beilleszkedni a társadalomba* (rokonszenv: -0,56; bogardus: 0,40; SDO-D: 0,50 SDO-E: 0,44); *A cigányok ugyanolyanok, mint bárki más, vannak közöttük jó és rossz emberek is* (rokonszenv: 0,43; bogardus: -0,42); *A bűnözési hajlam a cigányok vérében van* (rokonszenv: -0,49 SDO-D: 0,44); *A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között* (rokonszenv: -0,40); *A cigányok gyakran megfélemlítik a békés embereket* (rokonszenv: -0,45); *A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát* (rokonszenv: -0,62; bogardus: 0,50; SDO-D: 0,45; SDO-E: 0,43).

Eredményeink megerősítették, hogy a tévhitekre és diszkriminatív helyzetekre vonatkozó állítások egy része jól használható a cigány/roma kisebbségekkel kapcsolatos intolerancia mérésére. Négy olyan állítást találtunk, amelyek mindegyike összefüggött mind a négy toleranciát mérő skálával. Mind a négy állításról elmondható, hogy a többség kisebbség

viszonyára vonatkoztak. Az állítások az alábbiak voltak: *Mindenki jobban járna, ha a cigány és a nem cigány gyerekek külön tanulnának* (Marián, 2009) (rokonszenv: -0,52; Bogardus: 0,45; SDO-E: 0,40); *A romák és nem romák között kötött házasságok általában rosszul sikerülnek.* (Marián, 2009) (rokonszenv: -0,46; SDO-D: 0,45; SDO-E: 0,48); *A cigányok nem tisztelik a magántulajdont, és nem tudnak beilleszkedni a társadalomba.* (Marián, 2009) (rokonszenv: -0,56; bogardus: 0,40; SDO-D: 0,50 SDO-E: 0,44); *A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.* (Enyedi et al., 2004) (rokonszenv: -0,62; bogardus: 0,50; SDO-D: 0,45; SDO-E: 0,43). Néhány általunk létrehozott állítás is alkalmas a cigány/roma kisebbségekkel szembeni előítéletek mérésére: *Eltérő biológiai adottságok miatt a roma nők körében ritkábbak a szülési komplikációk.*; *Eltérő biológiai adottságok miatt a roma kisebbségek tagjai ellenállóbbak számos betegséggel szemben.*; *Az etnikai feszültségek egyik forrása, hogy a roma kisebbségek saját belső törvényeiket követik.*; *A roma kisebbségekkel lehetetlen békésen együtt élni.* Az új állítások tartalom szerint két csoportba sorolhatók: többség-kisebbség együttélése, biológiai különbségek. A korábban használt és újonnan létrehozott állítások a toleranciát mérő skálákkal való áttekintése alapján megfogalmazható, hogy leginkább a cigány/roma kisebbségek és többség együttélésére, valamint a bűnözésre vonatkozó állítások alkalmasak a tolerancia mérésére.

A romantikus cigányképpel kapcsolatos eredményeink megmutatják, hogy a tételek egy része nem függ össze az intoleranciával, összhangban Kende és munkatársai (2017), valamint Villano és munkatársai (2017) eredményeivel. Három olyan állítást is találtunk, amelyekben a cigány/roma kisebbségek mint tradicionális közösségek jellennek meg: *Ha sikerülne a cigányvajdákkal megegyezni, az etnikai konfliktusok jelentősen csökkennének.* $M = 2,43$; *A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között.* $M = 2,85$; *A többgenerációs roma háztartások a hagyományos családi értékek erősebb tiszteletét jelzik.* $M = 3,23$. Ezek egyetlen intoleranciát mérő skálával sem mutattak összefüggést, emellett a háromból két állítással a többség egyetértett.

A cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek elfogadottságát befolyásoló tényezők

A harmadik kutatási kérdésünk az volt, hogy milyen háttértényezőkkel hozhatók összefüggésbe a cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek. A cigány/roma kisebbségekre vonatkozó kulturális tévhitek több általunk vizsgált háttértényezővel is összefüggésbe hozható. A férfiak és nők válaszai közötti eltérés miatt, elmondható, hogy a nők gyakran empatikusabbnak bizonyulnak (10 állítás). Azok a mintában szereplő hallgatók, akik rendelkeznek roma baráttal (6 állítás) vagy jó ismerőssel (4 állítás) általánosságban kevésbé

fogadják el a kulturális tévhitekre és diszkriminatív helyzetekre vonatkozó állításokat. A vallás, mint háttértényező is megjelent a kutatásunkban, azonban ebben az esetben a toleranciát mérő skáláknál nem találtunk szignifikáns összefüggést, valamint a tévhitekkel kapcsolatos állítások közül is csak háromnál mutatott az elemzés szignifikáns különbséget. A korábbi kutatások szerint az iskolai végzettség növekedésével növekszik a tolerancia is, azonban ennek több pontban ellentmondanak az eredményeink, ennek magyarázata lehet, hogy nem a válaszadó iskolai végzettségét mértük fel, hanem a kitöltő édesanyját (Balassa, 2006; Csepeli et al., 1998). Ez megerősíti azt, hogy a családi háttérnek befolyásoló szerepe van a tolerancia kialakulásában. A településtípusoknál a korábbi kutatások eredményeihez hasonló eredményeket kaptunk, miszerint a nagyobb városban élő személyek toleránsabban fordulnak a cigány/roma kisebbség felé (pl. Bordács, 2001). Az iskolai végzettséghez hasonlóan meglepő az anyagi helyzet és a tolerancia fordított összefüggése, a korábbi kutatásokban ezt a háttérváltozót nem használták, de az iskolai végzettséggel szoros kapcsolatban állt. A varianciaanalízis eredményeiből megtudtuk, hogy az anya iskolai végzettségének növekedésével nő a negatív állításokkal való egyetértés aránya is (5 állítás), valamint a település típus (3 állítás) szerint megállapítható, hogy minél nagyobb városban lakik valaki, annál valószínűbb, hogy a pozitív állításokkal egyetért. Az anyagi helyzet (7 állítás) azt mutatta meg, hogy minél magasabb valaki szubjektív jóléte annál jobban egyetért a negatív állításokkal és elutasítja a pozitív állításokat.

Eredményként értelmezhető az a megfigyelés is, miszerint minél kevesebb a kontaktus a célcsoport és a többségi társadalom között, annál magasabb lesz az adott csoporttal kapcsolatos negatív attitűd jelenléte. Erre kiváló példa lehet a menekültválság is, aminek kapcsán tudjuk, hogy azokban a településekben élők között volt a legnagyobb a menekültektől való félelem, akik velük személyes kontaktusba nem kerültek (Papp & Zsigmond, 2020).

Hasznosítás és továbblépési lehetőségek

Az eredményeink segítséget nyújtanak ahhoz, hogy melyek azok a kulturális tévhitek a cigány/roma kisebbségek kapcsán, amelyek lebontása különös figyelmet igényel a pedagógusképzésben. Az intoleranciát mérő skálák alapján kiemelhető, hogy különösen fontos lehet kitérni a következő tévhitekre. Mind a négy skála esetében erős korrelációt kaptunk az alábbi két állítás esetében: *A cigányok nem tisztelik a magántulajdont, és nem tudnak beilleszkedni a társadalomba.*; *A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.* Vélhetően érdemes beágyazni e tévhitek tárgyalását a bűnelkövetés és társadalmi jólét közötti kapcsolat bemutatásával. A cigány/roma kisebbségek

népességnövekedésének csökkenő trendje grafikonokkal is bemutatható (l. Papp, 2021; Hablicsek. et al., 2019).

A tévhitek feltárása szorosan összefonódik a fogalmi váltást vizsgáló kutatási irányzattal (Korom, 1997; 2000), ami az egyik megközelítésben a világképet alapvetően befolyásoló fogalmak átrendeződésének folyamatára utal (Vosniadou, 1994). A fogalmi váltás egyik kiindulópontja lehet a konstruktivista tanuláselméletek szerint, ha ellentmondás feszül a naiv elméletek és a felkínált ismeretek között, ugyanakkor számos további feltétel teljesülése szükséges (Nahalka, 2002). Az ellentmondást kihasználva e munkában alkalmazott állítások jelentős része akár kiindulópontként szolgálhat, és az adott formában becsatornázható a különféle képzésekbe, hiszen a széles körben elterjedt tévhitek bemutatása és megcáfolása általában figyelemfelhívó erővel bír. Nem véletlen, hogy a különféle műsorok (pl. Mythbusters¹), ismeretterjesztő könyvek és újságrovatok is gyakran használják e megközelítést (pl. Fejes, 2013; Hahner, 2018, 2020; Lilienfield et al., 2010; Zavrel, 2016).

Továbblépési lehetőségként megfogalmazódott bennünk az, hogy kvalitatív kutatásokkal kiegészíteni (fókuszcsoporthozos interjú) ugyancsak pedagógusjelöltek körbe, annak érdekében, hogy feltárjuk milyen magyarázatok kapcsolódnak az egyes tévhitekhez és ez alapján hatékonyabban mérsékelhetők/kezelhetők ezek a tévhitek. További lehetőség lehet gyakorló pedagógusok körében feltárni a tévhiteket, ami ugyancsak segíthet abban, hogy azonosítsuk azokat, amelyek kezelésére a tanárképzésben nagy hangsúlyt kell helyezni. Egy másik továbblépési lehetőség lehet ennek vizsgálata a felnőtt lakosság körében, ez egyrészt azért lehet fontos mert ez is irányt mutathat arra, hogy a tanárképzésben melyekre kell hangsúlyt fektetni, mert a társadalom jelentős része igaznak véli azokat, mindezek mellett ez viszonyítási pontot jelenthet a pedagógusok/pedagógusjelöltek/orvosok vagy rendvédelmi dolgozók körében gyűjtött adatok elemzése kapcsán. Ugyanilyen jelentőséggel bír a kulturális tévhitek diákok körében való feltárása. A létrehozott kulturális tévhitek vonatkozó állítások egyéb olyan speciális célcsoport körében is alkalmazható, ahol kiemelt fontosságú e tévhitek kezelése. Ilyen lehet például az egészségügyben dolgozók, vagy a rendvédelem területén dolgozók képzése – e területeken erős intoleranciáról számolnak be korábbi hazai vizsgálatok (Papp, 2019). További lehetőség a kulturális tévhitek nemzetközi elterjedtségének vizsgálata, hiszen többről is tudjuk, hogy nem csak Magyarországon elterjedt (Bigazzi, 2012; Kende et al., 2017; Maučec, 2013; Nariman et al., 2020; Petrova, 2003; ENAR-ERIO, é. n.).

¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/MythBusters>

Irodalom

- Andrescu, F. C., & Quinn, S. P. (2014). Gypsy fetish: music, dirt, magic, and freedom. *Journal for Cultural Research*, 18, 275–290.
- Balassa, Sz. (2006). Antiszemita, cigányellenesek, xenofóbok In: Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László (Eds.): *Mindennapi előítéletek: társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák* (pp. 205–241). Balassi kiadó.
- Bernát, A. (2009). Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának érzékelése és megítélése a lakosság körében. In: Kolosi Tamás és Tóth István György (Eds.): *Társadalmi riport 2010* (pp. 312–326). TÁRKI.
- Bernáth G. & Messing, V. (2001). Roma szappan-opera karakter a Barátok Közt-ben: Az első fecske. *Médiakutató*, 2, 7–17.
- Bernáth G. & Messing, V. (2012) Szélre tolva. *Médiakutató*, 13(1), 71–84.
- Bigazzi, S. (2012). Self-image–Gypsy-image. The social representation of Gypsies in the Hungarian and in the Italian context. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(4), 631–652.
- Binder, M. (2009). A „cigányok” vagy a „cigánykérdés” története? *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, 20 (4), 35–60.
- Binder, M & Pálos, D. (2016). *Romák a kerettantervekben és a kísérleti tankönyvekben*. Hivatalos dokumentum. Budapest: Az Európai Roma Jogok Központja és a Norvég Civil Támogatási Alap.
- Bogardus, E. S. (1928): *Immigration and Race Attitudes*. D.C. Heath and Company.
- Bordács, M. (2001). A pedagógusok előítéletességének vizsgálata roma gyerekeket is tanító pedagógusok körében. *Új Pedagógiai Szemle*, 51(2), 70–89.
- Csákó, M. (2017). Idegenellenesség középfolkon. *Educatio*, 26(3), 377–387.
- Csepeli Gy., Fábán Z., & Sik E. (1998). Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In Kolosi T., Tóth I. Gy., & Vukovich Gy. (Eds.), *Társadalmi riport 1998* (pp. 458–489). TÁRKI.
- Csurgó, B. & Rácz, A. (2012). A többség képernyőjén keresztül ... A romák társadalmi helyzetével és médiában való megjelenésével kapcsolatos lakossági vélemények. *Metszetek*, 11(1), 74–92.
- Dovidio, J. F., Hewstone, M., Glick, P., & Esses, V. M. (2010). Prejudice, stereotyping and discrimination: Theoretical and empirical overview. In J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, & V. M. Esses (Eds.), *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping and discrimination* (pp. 3–29). SAGE.
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1995). Attitude strength, attitude structure, and resistance to change. In R. E. Petty, & J. A. Krosnick (Eds.), *Attitude strength: Antecedents and consequences* (pp. 413–433). Lawrence Erlbaum Associates.
- ENAR – ERIO (é. n.). Debunking Myths & Revealing Truths about the Roma. <https://seinglasgow.org.uk/wp-content/uploads/sites/2/2018/08/ERIO-Roma-Mythbusting.pdf>
- Enyedi, Zs., Fábán, Z. & Sík, E. (2004). Nöttek-e az előítéletek Magyarországon. In Kolosi, T. és Tóth, I. Gy. (Eds.): *Társadalmi Riport 2004* (pp.375-399). TÁRKI.
- Faragó, L., & Kende, A. (2017). Az elnyomás támogatása vagy az egyenlőség ellenzése? Az új Szociális Dominancia Orientáció Skála (SDO7) vizsgálata. *Alkalmazott Pszichológia*, 17(1), 115–135.
- Fábán, Z. & Sik, E. (1996). Előítéletesség és tekintélyelvűség. In Andorka, R., Kolosi, T. & Vukovich, Gy. (Eds.) *Társadalmi riport 1996* (pp. 381–413). TÁRKI.
- Fejes J. B. (2013). Miért van szükség deszegregációra? In Fejes J. B. & Szűcs N. (Eds.) *A szegedi és hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram. Öt év tapasztalatai.* (pp. 15–35)
- Fejes, J. B. (2018). A deszegregációval kapcsolatos vélemények befolyásolási lehetőségei pedagógusok körében. In Fejes, J. B. & Szűcs, N. (Eds.) *Én vétkem* (pp. 111–125).
- Fejes, J. B., Tóth, E. Szabó, D. F. (2020). Az oktatási méltányosság és aktuális kérdései Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 181(1), 68–78.
- Fraser A. (1995). *The Gypsies*. Wiley-Blackwell.
- Hablicsek, L., Hablicsekné, R. M. & Lángi, T. (2019). A magyarországi romák népességszámának prognózisa regionális szinten 2061-ig. *Competito*, 18(1-2), 39–74.
- Hahner, P. (2018). *100 történelmi tévhit – avagy amit biztosan tudsz a történelemtől – és mind rosszul tudod....* Animus Kiadó.
- Hahner, P. (2020). *Legújabb 100 történelmi tévhit – avagy amit biztosan tudsz a történelemtől – és mind rosszul tudod....* Animus Kiadó.
- Ho, A. K., Sidanius, J., Kteily, N., Sheeny-Sheffington, J., Pratto, F., Henkel, K. E., Foels, R., & Stewart, A. L. (2015). The Nature of Social Dominance Orientation: Theorizing and Measuring Preferences for Intergroup Inequality Using the New SDO7 Scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(6), 1003–1028.
- Hunsberger, B., & Jackson, L. M. (2005). Religion, meaning, and prejudice. *Journal of Social Issues*, 61(4), 807–826.
- Huszár, Zs., Géczi, J. & Sramó, A. (2003). Kisebbségi attitűdök szociodemográfiai háttére. *Iskolakultúra*, 13.(4), 40–50.

- Géczi, J., Huszár, Zs., Sramó, A. & Mrázik, J. (2002). A romákkal kapcsolatos beállítódás vizsgálata tanárjelöltek körében. *Magyar Pedagógia*, 102(1), 31–61.
- Kasik, L., Fejes, J. B., Guti, K., Gáspár, Cs. and Zsolnai, A. (2018). Social problem solving among disadvantaged and non-disadvantaged adolescents. *European Journal of Special Needs Education*, 33(1), 86–101.
- Kende A., Hadarics M., Lášticová B. (2017). Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 12–27.
- Keresztes-Takács, O., Lendvai, L. & Kende, A. (2016). Romaellenes előítéletek Magyarországon: politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 74(4), 609-627.
- Kertesi, G. & Kézdi, G. (2012). A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*, 59(7-8), 798-853.
- Kinyó, L. (2005). A magyar történelmi események, korszakok megítélése 7. és 11. évfolyamos tanulók körében végzett kérdőíves vizsgálat eredményei alapján. *Magyar Pedagógia*, 105(4), 409-435.
- Kisfalusi, D., Janky, B. & Takács, K. (2021). Grading in Hungarian Primary Schools: Mechanisms of Ethnic Discrimination against Roma Students. *European Sociological Review*, 37(6), 899-917.
- Kite, M. E., & Whitley, B. E. Jr. (2016). *Psychology of prejudice and discrimination*. Routledge.
- Korom, E. (1997). Naiv elméletek és tévképzetek a természettudományos fogalmak tanulásakor. *Magyar Pedagógia*, 97(1), 19-40.
- Korom E. (2000). A fogalmi váltás elméletei. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2(3), 179-205.
- Ladányi J. (2001). The Hungarian neoliberal state, ethnic classification, and the creation of a Roma underclass. In Emigh, R. J. & Szelenyi, I. (Eds) *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition* (67-82). Greenwood Publishing Group.
- Lázár, G. (1996). A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Terestyéni, T. (Eds.) *Többség - kisebbség: Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből* (9-116). Osiris Kiadó.
- Lendvai, L., Keresztes-Takács, O., & Nguyen, L. L. A. (2016). Szociálpedagógia szakos hallgatók romákkal kapcsolatos attitűdje. In: Cserti Csapó, T. (Eds.) *Horizontok és dialógusok 2016: V. Romológus konferencia: Tanulmánykötet* (pp. 45-60). PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- Ligeti, Gy. (2007). Kisebbségek és bevándorlók a médiában. *Médiakutató*, 8(3), 27-40.
- Lilienfeld, S. O., Lynn, S. J., Ruscio, J. & Beyerstein, B. (2010). *50 Great Myths of Popular Psychology: Shattering Widespread Myths and Misconceptions about Human Behavior*. Wiley-Blackwell.
- Liskó, I. (2007). „Ki utálja jobban a másikat?” – Roma tanulók pedagógus szemmel, *Educatio*, 16(1), 115-124.
- Loveland, M. T., & Popescu, D. (2016). The Gypsy threat narrative explaining anti-Roma attitudes in the European Union. *Humanity & Society*, 40, 329–352.
- Maio, G. R., Haddock, G., & Verplanken, B. (2019). *The psychology of attitudes and attitude change*. SAGE.
- Marián, B. (2009). Milyenek a cigányok? Közvélemény-kutatás a „cigánykérdésről”. *Jel-kép*, 30(1), 3-22.
- Marián B. (2013). *Cigányellenesség ma: a cigányokról alkotott kép a mai Magyarországon*. Hivatalos dokumentum. Budapest: ELTE TTK.
- Messing, V. & Bernáth, G. (1998). „Vágóképként, csak némában” romák a magyarországi médiában. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.
- Messing, V. (2003). Változás és állandóság. *Médiakutató*, 4(2), 57-73.
- Messing, V. (2004). Süketek beszéde. *Médiakutató*, 5(1), 25-40.
- Monitor (2014). A cigányság reprezentációja az általános- és középiskolai tankönyvekben. Fekete pont 2014. [tanulmány \(pdf\) – MONITOR \(wordpress.com\)](#)
- Mogyorósi, R. M. (2021). A Pécsi Tudományegyetem tanárjelöltjeinek kisebbségekkel kapcsolatos prekoncepciói, különös tekintettel a cigány/roma nemzetiségre. In Farkas, V., Kazsimér, S. B. & Sinka, A (Eds.) *Adsumus XVIII. Tanulmányok a XX. Eötvös Konferencia előadásaiból* (pp.109-124). ELTE Eötvös József Collegium
- Maučec, G. (2013). Identifying and changing stereotypes between roma and non-roma: from theory to practice, *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences*, 6(3), 181-202.
- Nagy, M. (2002). Cigány tanulók az iskolában. A tanárok beszélnek. *Magyar Pedagógia*, 102(3), 301–331.
- Nahalka, I. (2002). *Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben? Konstruktivizmus és pedagógia*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Orosz, G., Bruneau, E., Tropp, R. L., Sebestyén, N., Tóth-Király, I. & Bóthe, B. (2017). What predicts anti-Roma prejudice? Qualitative and quantitative analysis of everyday sentiments about the Roma. *Journal of Applied Social Psychology*, 48(6), 317-328.
- Orsós, A. (2015). *A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei*. Oktatókutatás és Fejlesztő Intézet.

- Örkény, A. & Székelyi, M. (2010) AZ igazságosság labirintusaiban, a társadalmi igazságosság normatív elveitől az igazságos elosztás gyakorlatáig, 1991-2008. *Szociológiai Szemle*, 20(2), 4-41.
- Papp, A. L. (2019). *Rendészet és sokszínűség*. Dialóg Campus.
- Papp, Z. A. & Zsigmond, Cs. (2020). Kontextus vagy kontaktus? Előítélet-rendszerek és migrációs tapasztalatok. In Kovách, I. (Ed.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban* (pp. 371-409). Argumentum Kiadó.
- Papp, Z. A. (2021). A roma népesség és oktatástervezés. *Educatio*, 30(2), 242-259.
- Petrova, D. (2003). The Roma: Between a Myth and the Future. *Social Research*, 70(1), 111-161.
- Péter, T. (2005). A roma gyerekeket tanító pedagógusok előítéletességének vizsgálata egy alföldi kisvárosban. *Szociális munka: a Szociális Munka Alapítvány folyóirata*, 17(4), 3-17.
- Pogány, I. (2006). Minority rights and the Roma of Central and Eastern Europe. *Human Rights Law Review* 6, 1-25.
- Rayman, J. (2015). Diverzitás az iskolában – pedagógusok és iskolaigazgatók különböző szociokulturális háttérű tanulókról való gondolkodásának vizsgálata. *Autonómia és felelősség*, 1(2), 33-46.
- Rosenberg, M. J., & Hovland, C. I. (1960). Cognitive, affective and behavioral components of attitudes. In C. I. Hovland, & M. J. Rosenberg (Eds.), *Attitude organization and change* (pp. 1-14). Yale University Press.
- Sam Nariman, H., Hadarics, M., Kende, A., Lásticová, B., Poslon X.D., Popper, M., Boza, M., Ernst-Vintila, A., Badea, C., Mahfud, Y., O'Connor, A. & Minescu, A. (2020). Anti-roma Bias (Stereotypes, Prejudice, Behavioral Tendencies): A Network Approach Toward Attitude Strength. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02071>
- Sidanius, J., Pratto, F., Van Laar, C., & Levin, S. (2004). Social Dominance Theory: Its Agenda and Method. *Political Psychology*, 25(6), 845-880.
- Shafir, E. & Mullainathan, S. (2014). *A szűkösség pszichológiája*. HVG Könyvek.
- Szabó-Morvai, Á. & Kiss H. J. (2022) Különböznek-e a roma és nem roma diákok nem kognitív képességeikben? *Közgazdasági Szemle*, 69, 1433-1456.
- Szabó, I. & Horváth, Á. (1995). Tanítóképző főiskolások elképzelései a kisebbségekkel létesíthető kapcsolatokról. *Iskolakultúra*, 5(2), 48-53.
- Szánthó, Zs. (2012). A romákkal szembeni attitűdök Magyarországon (egy kismintás kutatás eredményei). *Tudományos közlemények*, 27, 59-71.
- Szuhay, P. (1997). Akiket cigányoknak neveznek – akik magukat romának, muzsikusnak vagy beásnak mondják. In Géczi, J. (Ed.), *A cigányság társadalomismerete* (pp. 9-31). Iskolakultúra.
- Szücs, N. (2004). A cigányokkal kapcsolatos társadalmi távolság mérése a szegedi lakosság körében. In: Pászka, I. (Eds.), *A látóhatár mögött: szociológiai tanulmányok* (pp.197-218). Belvedere.
- Szücs, N. (2012). *Többsikolász településeken zajló közoktatási deszegregációs programok sikerkritériumai* [doktori disszertáció].
- Terestyéni, T. (2004). A sajtó roma vonatkozású tartalmai a 2002-es parlamenti választások kontextusában. Adalékok a hazai sajtó romaképehez. *Médiakutató*, 5(2), 117-136.
- Terestyéni, T. (2005). Középiskolai tankönyvek etnikai tartalmai. In Neményi, M & Szalai, J. (Eds.), *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai* (pp. 283-315). Új Mandátum.
- Tileagă, C. (2006). Representing the 'other': a discursive analysis of prejudice and moral exclusion in talk about Romanies. *Journal of community and applied psychology*, 16(1), 19-41.
- Vajda, Zs. & Kósa, É. (2005). *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó.
- Vásárhelyi, M. (2004). Taní-tani – De hogyan? Kirekesztő és demokratikus attitűdök a leendő történelemtanárok körében. *Élet és Irodalom*, 48(7).
- Villano, P., Fontanella, L., Fontanella, S., & Di Donato, M. (2017). Stereotyping Roma people in Italy: IRT models for ambivalent prejudice measurement. *International Journal of Intercultural Relations*, 57, 30-41.
- Vosniadou, S. (1994). Conceptual Change Research and the Teaching of Science. In. Behrendt, H., Dahncke, H., Duit, R., Gräber, W., Komorek, M., Kross, A. and Reiska, P. (Eds.) *Research in Science Education – Past, Present, and Future* (pp. 177-188). Kluwer Academic Publishers.
- Weinerová, R. (2014). Anti-gypsyism in the Czech Republic: Czechs' perception of Roma in cultural stereotypes. *Acta Ethnographica Hungarica*, 59, 211-221.
- Zavrel, E. (2016). Pedagogical Techniques Employed By the Television Show MythBusters. *The Physics Teacher*, 54(8), 476-479.